
This is a reproduction of a library book that was digitized by Google as part of an ongoing effort to preserve the information in books and make it universally accessible.

Google™ books

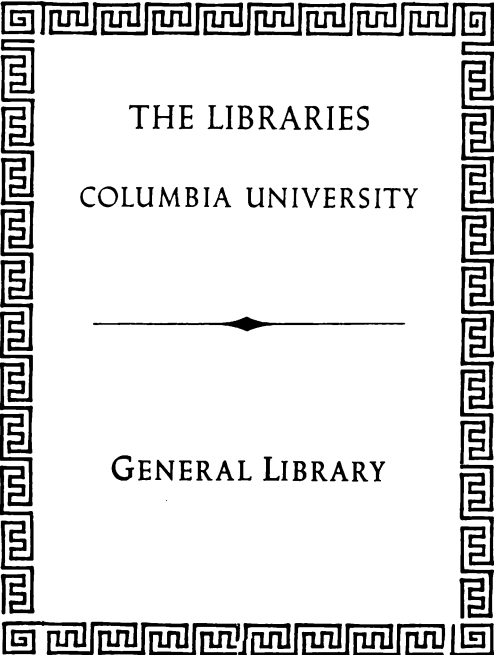
<http://books.google.com>

COLUMBIA LIBRARIES OFFSITE

1002431335

THE LIBRARIES
COLUMBIA UNIVERSITY

GENERAL LIBRARY

38
32
35
30
142

75
142

A
MAGYAR
NEMZETISÉGRŐL.

ÍRTA
KÁLLAI FERENCZ

A' MAGYAR TUDÓS TÁRSASÁG' RENDES TAGJA.

Török István

A'

**MAGYAR
NEMZETISÉGRŐL.**

ÍRTA

KÁLLAY FERENCZ

A' MAGYAR TUDÓS TÁRSASÁG' RENDES TAGJA.

PESTEN,

TRATTNER-KÁROLYI NYOMTATÁSA,

(URI UTSZA 612. SZ.)

1836.

A handwritten signature in dark ink, appearing to be a stylized monogram or name, possibly 'K. B.' or similar, written in a cursive style.

D B
919
• K34

Haec gens virorum copia florens ingenua est et libera

Leo Imperator apud Kollar

Amoenit. Jur. publ. R. U. Vol. 1. c. 2

14198 H

MAR 20 '69 RS

14198H

TEKINTETES

JESZENICZEI és VADASSI

JANKOVITS MIKLÓS

ÚRNAK,

**TÖBB TEKINTETES NEMES VÁRMEGYÉK' TÁBLA-BIRÁ-
JÁNAK, 'S A' MAGYAR TUDÓS TÁRSASÁG' TISZTELET-
BELI TAGJÁNAK**

**MÉLY TISZTELETTEL AJÁNlja
A' SZERZŐ.**

Tekintetes Úr!

Senkinék nagyobb örömmel és készséggel nem ajánlhatom a' *Magyar Nemzetiségről* irt értekezését, mint a' Tekintetes Urnak, ki maga is a' magyar nemzeti dolgok' bőv ismereteinek szembetűnő bizonyosságait adá, 's mint literator, és igaz hazafi mindegyre fáradhatatlan most is a' magyar hony' diszét tulajdon szorgalma által felyebb emelni.

Fogadja el töllem tisztelet' és barátság' jeléül e' csekély ajánlatot, 's példája gerjeszzen másokat is a' magyar tudományosság' szeretetére;

hogy a' maradéknak minél több olly
oszlopai legyenek, millyekről írja
Horácz:

„incisa notis marmora publicis
„per quae spiritus et vita redit bonis
„post mortem ducibus.“

A' Tekintetes Urnak

Tisztelő Barátja
KÁLLAY FERENCZ.

A' Magyar Nemzetiségről.

Sok Nemzetek, kik a' Magyarokkal egy időben, előbb, vagy később is mint a' költözködő madarak oda hagyván Ásiát napnyugot felé tolokodtak, a' kérielhetetlen időnek, és feledékenységnek lettek áldozatjaikká, (Nro. 1.) midőn a' magyar nemzet már már ezer évü uj honjában fenntartotta nem csak a' nemzeti létet, hanem vérrel szerzett örökében más csinosult nemzeteket a' lelki tökéletesedésben is mindegyre nyomba követni törekszik.

Ritka jelenet az a' történetekben, hogy egy ősihonjától meszszi szakadt nemzet szerencsésen és soká megvívhasson az uj éghajlat, szomszédság, természet' és mesterségi akadályokkal, melyek nemzeti sajátságait, ugymint a' *vértiszta le származást, nyelvet, és constitutiót* — ezen hástya védfalait a' nemzeti állandóságnak — vég elenyészettel fenygették mindenha.

(Nro. 1.) Priscus Rhaetor egy helye néminémü képét adja a' honból kidult nemzetek' vándorlásainak „Circa id tempus (hogy Genserich fija *Honorich* „nőnek vette *Honoriát*) Saraguri, Urogi, Hunogari „legatos ad orientales Romanos miserunt. Hae „gentes propriis sedibus ejectae commissa pugna

Az oroszslav, gallusfrank, ángolsax, olasz longobard nemzetek nyelvei bizonyítják már, ha a' historia nem szólana is, hogy nállok külömbkülömbféle népfajokból fórrót a' test öszve, melly változás után uj nemzetiségre kelétkeztek osztán; midőn nyelvök' genesissében a' vad tókék megkapták a' tápláló erőt, melly az elválasztó kőfalakat lassanként döntögette egymás után le, 's a' statusokat in statu irtogatni kezdte a' természet' azon örökös törvényénél fogva, melly egységre törekszik, 's a' zavart elemeket kristallizálja; vagy mint *Godofred* (ad L. 33 ff. ad municip. l.) és *Plinius* (l. 3. c. 5) írják a' római nagy világról „Italia cunctarum gentium in „toto orbe patria facta dicitur, numine Deum e- „lecta, quae sparsa congregaret imperia, ritus- „que molliret, et tot populorum discordes feras- „que linquas sermonis commercio contraheret ad „colloquia, et humanitatem homini daret.“

Készen kapták napnyugot nemzetjei-Róma nyelvében a' cultura elemeit, csak a' Magyar és Török nem kölcsönözhettek abból, mert bukva volt már az Imperium, mikor ezek felléptek Europa' piatzára, mert nyelvök külömben sem talált napnyugot' nyelveivel, mellyek a' köz anyanyelv' méhéből megindultak a' kibontakozásra (Nro. 2.)

„cum Sabiris, quos expulerant Abari, et ipsi quoque „extorres facti a populis citeriorem oram maris o- „ceani habitantibus, quemadmodum et Saraguri ad „novurum Sedium comparisonem erumpentes: Hun- „nos Acathiros adorti erant, et conjunctis viribus, „multis proeliis initis gentem devicerant, et demum „ad Romanos nanciscendae eorum societatis cupidi „se contulerunt“ *Attila Posonii* 1745. p. 16.

Nro. 2.) Piringer legújabb könyvében *Die Magyaren Sprache in ihren Grundzügen beleuchtet* Wien 1833.

Nem egyörömöst teszem a' Magyar Török mellé, mert régi viharos viszonyaik csak bús képeket támasztanak a' hazafi kebelben, de hálá istennek még is megérte azt a' Magyar, hogy kevély üldözője roppant hatalmával sem tudta az országot *Sandschakátussá* formálni, nem jutott görög vagy bolgár sorsra, ha bár korona birtokaiban kénytelen vala is csonkúlást szenvednie. Megérte azt is a' Magyar, és viszont hálá az istennek, hogy a' tudományosságban jóval maga után hagyta egykori csak rovatalkból élt győztes urát, kinek Busbek szerint földgömbünk három része kevés volt a' sultáni czimben, (Nro 3.) 's imé még négyszáz év sem repült Stamboul felett az óta el, hogy fel ütötte zászlóját a' nagy város kőfalain, 's már is ingadoz a' büszke thron, — midőn a' Magyar szinte ezer év' ostromát ki

mondja a' vezér szóban, hogy a' magyar nyelv eredeti, nincs napnyugoti nyelvekkel egybeköttetésben; önnállású alakozatjában, és a' legrégebb nyelvekhez tart, midőn más európai nyelvek több nyelvek vegyületéből formálták ki magokat mostani tiszta formájokra.

(Nro. 3) A. G. *Busbequii omnia opera* Amstelodami 1660. p. 453.

Suliman levelét első Ferdinándhoz meg lehet olvasni illy czimzetű könyvben is, *Epistolarum turcicarum Libri XIV. Ex recensione Nicolai Reusneri*. Francofurti ad Moenum 1598 in 4. pompás fennhéjázó, kevély dölyfös hosszú titulusában magát napkelet' és napnyugot' urának írja: (Lib. X. p. 95.) Még hosszabb czimje van azon esküvés levélben, melly közte és Zápolya János közt készült (Libr. VII. p. 91.)

Ugyan ott megtalálni Amurath' levelét a' Lengyelekhez 1575-ből, mellyben inti őket, hogy Báthori Istvánt válaszsák királynak, különben szolgaságba viszi gyermekeiket is, hol magát a' főbbek közt az egész föld urának és kormányozójának az

állván mint Phoenix megújulásának megy elibe a' tudomány utján, mellynek megvetését későn fájlalja az ásiái osmánép. (Nro. 4.)

isten' küldöttjének vallja (L. XII. p. 1.) Illy gombán irt Suliman az erdélyi Nemességhez is, *nam hoc quidem regnum meum est, vos autem servi mei estis, et mancipia* (L. IX. p. 13) mikép 1553-ban is fenyegeti őket hogy' kövön követ nem hágy, ha a' németeket megszenvedik magok közt. *Ilias Calamitatum* szóval fejezi ki törvény könyvünk is a' török rajtunk való zsarnoklását.

(Nro. 4.) Már a' XVII-dik század elein, mikor a' török hatalom virágzó pontján volt több tudósok megjövendölték annak hamari megbukását, mivel a' nemzet nem kedvelte a' tudományokat. Schullerus írja a' többek közt.

Nos de turcica senectute praesenti non vatincinia tantum, sed alia etiam indicia reddunt certissimos. Igy Besoldus (*Consideratio Legis et Sectae Saracenorum* p. 48) írta mégelébb a' törökökről. „Certum multi habent, adpropinquare quoque saracenicae legis ruinam. Nam sane jam diu est, quod „disciplina et eruditio ab eadem recessit“ (l. Bayle *Dict. Hist. et Critique* T. III. p. 268.) képzelni sem lehet azt az indolentiát, millyel a' török nyelve kimivelése eránt is viseltetett, tanuság okáért azért e' pont felett is némely jegyzeteket teszek. Erdélyi születésü névtelen barát, ki magát *Monachus Septemcastrensis*nek nevezi török fogságba esvén le írta aztán hosszas fogsága után azoknak szokásait a' XVI-dik században, melly könyvből Hottinger *Historia orientalis* címü munkájában (Tiguri 1660. in 4-o) néhány helyeket közöl, mellyekszeriíft Magyar ország szélein lakók közzül igen sokan török vallást vettek fel, és a' Rosnyákok, tótok, arnauták, elszegényedvén a' török pusztítás miatt kéntelenek voltak határ széleinket elhagyni, 's dolgozni Adrianopoly vidékeire mentek, hol csupán élelmekért legterhesebb kézi munkákat megtettek, 's ugy el szaporodtak, hogy nyelvek is elfolytotta a' török nyelvet azon a' vidéken; de halljuk magát

Kedves és mindég szívtől szakadt tárgya lesz hát a' Magyaroknak ősi nemzeti létének okait fejtegetni, a' történetek hosszú lánczsorán visszazárni az elhunyt időkre, mellyeknek kebele megérlelte a' nemzetiséget alkotó magvakat, szülte és okozta azoknak öszve forrásait, hogy zivatar szerzetét ne szorhassa az egyes részeket, öszve ne zilálja az elemeket, mellyek a' nemzeti lét tartósságát képezik.

az irót. „Illius idiomatis et generationis tanta ibi „inerevit multitudo, et maxime in civitate regia, „quae Edrenopolis dicitur, ut fere omnes masculi „et foeminae parvi et magni hoc idioma loqui didicerint. Nam in curia ipsius regis vix aliquando „idioma Turcorum auditur, et quod tota curia „ipsius regis, maior pars Magnatum, ex renegatis „illius idiomatis congregata existat.“ (Hottinger l. c. p. 462.) Az újabb időkhől írja Gau a' hires utazó: „Die Sitten der Türken zeugen von einem Verfall, „der unfehlbar den Untergang ihrer Herrschaft nach „sich ziehen wird. Sie sind den Ausschweifungen „gänzlich ergeben, jeder Art unfähig, und nur zu „befehlen gewohnt.“ (Neu entdeckte Denkmähler von Nubiens. Stuttgart 1822.) Burnouf a' párisi asiai tudós társaság' titoknokja írja, hogy a' jobb stilusu török könyveket magok a' törökök sem értik arabs és persa szótár nélkül. *C'est une vice de la langue, qui retarde chez eux les progrès des connaissances.* Bámolni lehet ugymond hogy a' törökök eddig elé nyelveknek semmi grammatikát magok nem csináltak, az arabs és persa nyelvet nagy tüzzel tanulják, ezekre több grammatikát készítettek, 's tulajdon nyelvek iránt legnagyobb hidegséggel viseltetnek. Az európai Tudósok pótogaltják azt ki, a' mi az ő kötelességek lett volna. Még csak valami való szótárjok is csak egy van. *Leddjet-ul-loghat* czimmel, melly Konstanczinápolyban a' Hidschret (Hegira) 1216-ik esztendejében jött ki. (l. Nouveau Journal asiatique 1832. Nro. 49. p. 64.) Réfaa török utazó írta legközelebb Parisban e' szavakat is le „La civilisation des chrétiens, leurs

Kard és penna voltak mindég az emberiség két factorai, amaz az erőnek, ez az értelmességnek jelképe, két rokon elemek, mellyek a kútfőből, ugymint az emberből szállván ki az életre, viszonyos irányaikban el is határozzák az emberi társaság állapotját. Egyik a másikat támogatja, (Nro. 5.) mint a testnek a lélekkel, ugy kell a statusban is az erőnek harmóniában állani az értelmességgel, a mi csak igaz tudomány által mehet végbe, melly nem csábit, mind örökké szelid, és szent, mint a' cél, a' mit elérni törekszik. —

Az illy tudomány már az, melly a' multat egybeköti a' jelenlévővel, ebbe a' jövendőt belékepezi, nem kirekesztőleg sajátja egy vagy más városnak, ennek vagy amannak az országnak, hanem mint emberiség' tudománya meszszehat, kiterjedő, 's ugyan azért az embernek és polgár-

„arts, leur tactique, leurs inventions de toute espèce, ont élevé si haut leur richesse et leur puissance, que les Mahométans seroient devant eux, comme s'ils n'étaient pas, sans la protection particulière que Dieu accorde a' l'islamisme“ 's imé itt is kitündöklik a' török butaság. (L. Nouveau Journal asiat. 1833. Nro. 63. p. 222.)

(Nro. 5.) Hammer Török ország' historiájában az Ulemák' és Jancsárok' egy célra dolgozását (status fenntartása) illy formálag tünteti ki; e' két elv szerint lehet a' közép idő historiáját a' papság és vitéség munkálatjaiban megítélni, régebben is a' tudománynak kezét kellett fogni az erővel, hogy a' statusok' életében valami derekas állhasson elé. — „Der Orden der Meulewi (a' világosság' tudománya tanítóji) ist als die bürgerliche Bruderschaft der Herren der Feder, d. i. der Efendi oder Kanzleyen, wie der Orden der Begtashi als die militärische Bruderschaft der Herren des Säbels, d. i. der Janitsaren zu betrachten.“ *Geschichte des osmanischen Reiches. I. Th. p. 139.*

nak, kisebb és nagyobb társaságoknak elidegeníthetetlen örökje.

Hozzá fogok hát a' kitüzött tárgy megfejtéséhez, kikeresvén az okokat, mellyek a' magyar nemzeti létnek tartósságot szültek, megérintvén mái állásunk pontját is, honnan ősi őszinteséggel elébb elébb kell mozogni a' hazafiuságnak.

Az emberiség' történeteit három fő momentum alá lehet 's kell huzni, ugymint a' *mythus*, *rege* és *historia*' momentumai alá: kölcsönösön váltja egyik a' mást fel. A' *historia* ott kezdődik, hol a' *rege* megszakad, a' *mythus*ból regére nyilik át az ut, mert az ember az istenből száll magába vissza, mikor nemének 's fájának érdekteit kezdi már felfogni, hős tetteit regékbe foglalja, mellyekkel utat nyit a' *historiára* (Nro. 6.)

(Nro. 6.) Heyne irt egy értekezést *De fide historica aetatis mythicae*, mellyet 1798-ban febr. 17-ik napján a' Göttingai tudós Egyetemben felolvasott. E' Tudós véleménye szerint *mythus* mind az, a' mit a' régi világ beszélt és gondolt addig, mig tulajdon régi nyelvén írásba tehetett valamit.

A' *rege*, ugy mond, a' *mythus*nak felel meg, minél fogva a' *mythologia*nak egész más néző pontjai támadnának, mint rendesen a' mesés világot nézték. *Historiai mythus*, — *értelembeli mythus* Heyne szerint mind a' kettő csak képes beszédbe van öntve, a' mi a' valónak külső héjját tenné. (l. az Akademia év könyveit 1798-ból).

A' Stockholmi Akademia év' könyveiben hasonlólág találtatik Rosenhane Ország cancellariája Titoknokának egy derék értekezése Norvegia és Svetszia *historiája* viszontagságairól, mellyben a' kútfőket három osztályba rakja, u. m. 1) *mythologiai*ak p. o. az Edda, 2) költőiek (poetikumok) 3) *historiai*ak. l. *Göttingische Anzeigen von gelehrten Sachen* 1798. S. 1075.

Mig valamely nemzet magában és elzárva él, mig érintésbe nem jó más népekkel, addig mythusok, vagy regék' birtokában van csak, mert mint Rosenkranz helyesen meg jegyzi, valamely nemzet' historiája ott kezdődik, hol az érintésbe hozta már magát más népekkel, a' mit fellengősb értelemben a' nemzetnek mint nemzetnek első cselekedetül lehet venni. A' kik ezt az érintést vezetik, vagy eszközlik historia' hőseivé válnak, mint *Cyrus* Persia alapítója, ki ma is él a' persa poesisben, mint *Artur* a' Silurok' királya, ki az Angelsaxok ellen viaskodott, *Wladimir* kiow fényes napja, ki az Oroszokat első szedte rendbe, mint *Árpád*, ki Magyarjait áthozta a' karpatokon, minekutánna, paizson felemeltetvén fővezérnek ki kiáltatott a' népfa-jok közt.

Nemzetünk' europai historiája tehát tulajdonkép Árpáddal kezdődik, ki első megfészkelte magát az ujhonban, 's gondolkodott arról, hogy bujdosó népének hazát szerezzen.

Depping koszorus irásában azt jegyzi meg a' IX-ik század' második feléről, hogy az Európának legalacsonyabb idő szaka volt, mikor Nagy

Rosenkranz Károly (*Geschichte der deutschen Poesie im Mittelalter Halle 1830*) a' német regék' idejét ott kezdi, hol a' nép vándorlások megindultak, mert úgy mond: ott van a' kezdete is a' régítől vagy mythustól való megválásnak, mert a' keresztyén vallás köztök is meg indult, azért épikum és nem mythikum többé a' regéknek alakja. A' mythusokból csak a' Skandinaviaiak tartottak meg valamit, a' más német tókéből eredett népeknél kis töredékekben is alig maradt valami meg a' mythusos időből. Érdemes azt is, a' mit Kant elmondott e' tárgyban, megolvasni *Critik der reinen Vernunft Riga 1787. S. 880.*, mivel szavai találnak a' felyebb ki fejtett nézetekkel.

Károly Monarchiája már feloszlott, örökössei gyávaságban éltek, a' byzantiumi udvar elérte- lenedve volt, másfelől a' Muhamedánusok Ásiá- ban lábra kaptak, Europa kebelét pedig a' po- gány Dán, Normann 's más vad nemzetek ké- nyek szerint dulták, 's a' szorgalom kevés gyü- mölcsseit is, mint azok a' római culturából átjöt- tek, 's a' keresztyén vallás fedező szárnyai alatt valamenyire ápolgatva voltak, mostoha kezek- kel öszve tiporták. (Nro. 7.)

Illy idősokban léptek hát Magyarjaink Eu- ropában fel, hol őket a' rólok szállongot hir, hogy Attila' ivadékai, és dicsően fegyveresek, a' német és görög udvar' frigyeseikké tette. Egy irgalmatlan ellenségek volt csak hoszsu vándor utjokban, a' zordon Petsenének, kiket égi csa- pásként úgy szolván a' Volgától fogva háta- kon hoztak a' Dunáig. Nem nyughattak tőlök a' buj- dosók Krimiában, melly egykor a' mythus sze- rint Iphigeniának és több görög vándoroknak szállást adott, hol későbbben a' hatalmas Kozár nép két tengernek parancsolt 's Messoudi arabs író szerint a' fekete tengernek is Kozár nevet a- dott. (Nro. 8.)

(Nro. 7.) I. „Die Heerfahrten der Normannen bis zu ih- rer festen Niederlassung in Frankreich. Nach G. C. Deppings gekrönter Breisschrift von F. Ismar, „Hamburg 1829. 2 Bände.“

(Nro. 8.) Messoudi (Masoudi) arabs írónak a' X-ik száz- ból közli könyve kivonatját Silvestre de Sacy arabs chrestomathiájában I. *Nouveau Journal Asiatique* 1832. Nro. 53. p. 458. Herbelot Eb. Alvardi föld író után éppen azt bizonyítja, hogy a' kaspium ten- ger is, melly felett a' kozárok laktak egy időben *Bar Khozar* vagy is Kozár tenger nevet viselt. A' Captsák (Descht Kiptchak) föld szomszéd a' kozar földel, melly kettőt gyakran egynek is vettek. *Bibliothèque orientale Tom. III. a' Paris 1783. p. 493.*

Meg kellett hát uj honjoktól is csak hamar válniok, jó szomszédjaiktól, 's talán rokon vérektől is a' Kozároktól bucsut venniük, hogy ujlakhelyet nézzenek ki, és szerezzenek magoknak, minekutánna kaján ellenségek másod izben is nyakokra jött, kiforgatván őket biztos szállásaikból, (Nro. 9.) és mintha az isten igaza csak harmadszor telyesednék bé, bévezeti végre Árpád a' fáradt népet Pannoniába, hol az tiz év leforgása alatt a' Morva, és Moldova, a' Karpát és ádriai tenger közt fekvő nagy földnek urává is leve (891).

Leg-

(Nro 9.) Hogy a' Petsenének valóságos ostorai voltak a' Magyar nemzetnek egész utjokban nyilván írja Constantinus Porphyrogenitus de adm. imp. c. 37 et 38. hogy pedig a' Kozár nemzetnek rokon ága lehetett a' magyar, abból is lehet gondolni, a' mitugyan csak Const. Porphyrogenitus hagyott emlékezetbe, hogy a' Magyarok nem csak jól éltek a' Kozárokkal, hanem a' Chagánjok okos tanátsal is éltette őket, hogy válaszanak magoknak egy főt, ki igazgassa az egész testet, és maga már a' Magyarokhoz állott Kozár *Kabar* tribus' története is arra mutat, hogy a' beszéd módban is meg értették egymást, a' minthogy Const. Porphyr. jegyzése szerint a' *Kabar* tribus nyelve csak dialectusban volt különböző a' Turkok' vagy Magyarok' nyelvétől, kik amazt el is tanulták tőlök. A' Kozárok emlékét ma is híven fenntartják Erdélyben *Kozárvár* romjai, valamint a' XVI-ik században virágzó volt még a' *Kozárvári* nemzetség, mellyből *Kozárvári Sopiát* Tomori Christof nőnek vette magának. Cornides Gyűjteményeiben 1234-beli oklevélben *chazor velge* (kozár völgy) fordul elő. Pilisben *Kozárom* helység neve, mellyet Pázmándy említ, Bakats Tamástól maradt levelekben viszont *Chazárvár* 1517-ből oda mutatnak, hogy a' Kozár és Magyar nemzetnek hajdan valami rokonságban kellett egymáshoz állani, a' mit már tudós Hazár a' Bayer Theophil

'Sig-

Legfontosabb jelenet azért a' Magyarok' viselt dolgaiban az *ország elfoglalása*, melly rendszeresen ment végben, 's hogy állandó hazájokká válhatott, nem lehetett történetnek, hanem célirányos intézeteknek a' következése, mellyek oztán a' nemzetilétre is hathatósan befolytak, mivel az elfoglalt birtokból *Magyar haza* név, ebből *magyar nemzeti lét* kerekedtek ki, vagy is jobban kimondva a' birtok szülte a' hazát, a' haza a' nemzeti létet; mert honfészek nélkül a' nemzetek hasonlók az égmadaraihoz, mellyeknek széles e' világ a' hazájok.

'Sigmund is gyanított az elmúlt század elein, mint ki tetszik azon nevezetes leveléből, mellyet Pétervárából irt Bél Mátyásnak Pozsonyba „Morduanos „intelligo a Fennis intelligi. His Hungari nostri, „aut potius Magyari atque Uzi finitimi fuere Constantini Porphyrogenitae Imperatoris temporibus, „quod ostendam in Tabula Geographica Russiae vicinarumque regionum, ut fuit circiter a. c. 893 „tum, cum Turcae, revera inquam Turcae, Pannoniam tenerent, *Chazarorum necessarii* — Et „paulo antequam isthuc tempus maxima pars regionum „inde usque a Volga ad Oceanum septentrionalem „et Balthicum mare nationibus inculta fuit, quae „Fennice locutae sunt. Inde opinor Magyros (Μαχαροι Constantino) commercio cum his populis permixto contagionem sermonis peregrini traxisse.“ *Math. Belii apparatus ad Historiam Hungariae, Posonii 1735. p. 415.*

Mi helyesen van így a' finnis és magyar nyelv közt való hasonlatosság kimagyarázva elég itt csak meg érinteni — ! de mi hasznos lenne Beyernek említett könyvét, u. m. orosz ország föld abroszát, 893 körül új vizsgálat alá venni kiki átláthatja, mert Beyer tanult ember volt, és ismerte a' Magyarokat, mivel magát is azokhoz számlálta „*nam et ipse patrem, avum, atavum Hungaros habui*“ írja más levelében Bélhez.

A' fő szempontok, mellyeknek igazságáért már a' historia kezeskedik, így következnek a' kijelelt fontos tárgy megtekintésében.

Először: Hét csapatban száll a' rok on vérű nemzet át Európába, mindenik csapatnak külön vezére lévén, kiket csak nyelvök és harczfrigyek kötött annyiban öszve, hogy utjokban a' megtámadást és magok oltalmazását köz erővel eszközlik, külömben mindenik csapat a' mástól független.

Meg kell itt azt is vallani, hogy Const. Porphy. előadása a' Magyarok régi lakhelyeiről 's tb. (c. 38, 39, 40 de adm. imp.) homájos, a' mi okozta osztán a' Lebediás és Atelkuzu tartományok felett való külömb külömbféle értelmet. Pray a' Magyarokat 889-ben a' Kozárok mellett telepíti le, kik Krimiában laktak, Lebediást Moldvába, Bessarabiába 's Ukrania egy részibe teszi Halits végső szélivel, Kiowtól egynapi járásföldre: Kelemen (Historia Juris Hung. priv. Budae 1818. p. 23.) Pray értelmét elfogadván a' Volga és Tanais között szállítja a' Magyarokat Lebediásba. Az Atelkusu föld Pray szerint Oláhországban volt, Katona szerint Moldvában, Feszler a' Bog és Szereth közti földet veszi annak. Gebhardi (Geschichte des ungr. Reichs 1 Th. S. 348) Thunmann után az *Atelkusu* szót páczináki nyelven dunavizi földre alkalmaztatja, mert *Atel* páczináki nyelven - viz, *cusa* - Duna; az atelkusi föld tehát a' *Baruch*, *Bog*, *Nester*, *Prut* és *Szeret* folyó vizek közt esett. Kereszturi Sámuel Lebediást vagy Anonymus Dentumogeriáját a' mái Baschkiriában keresi, legujabban pedig Dankovszki irt a' Magyarok régi lakhelyéről, (Hungariae Gentis avitum cognomen. origo genuina sedesque priscae Posen. 1825) 's Lebediást a' Kaukasus felső csúcsán tulteszi *Kara Kuban*, *Terek*, és *Mánits* folyó vizek, a' *Kaspium* tenger, és *Kaukasus* közzé, melly hely a' hosszaság 57° 30' és a' szélesség 43° 46' gradussaira esik, honnan Atelkusuba jöttek, vagy is az *Atala* és *Koisu* folyó vizek közt eső földre, melly Persiának napnyugotra esett.

Ez az állapot mint közönséges bélyeg napkeleten mint napnyugoton egyaránt mutatkozott az olly népek' történeteiben, kik a' természetnek nyers fiai lévén az erőt az értelmességgel nem egyenlíthették még ki a' civilisatio vonalán. Így voltak a' Germanok ámbár rokon neműek több nemzetségekre feloszolva külön fők alatt, kik csak háború idejében egyesítették magokat a' Rómaiak ellen; 's függetlenségeket annyira szerették, hogy *Hermann* és *Marbod*, ezek a' nemzeti lét erős oszlopai a' népfajok szabadság' szereteteknek áldozatjaik lettek, kiket egyesíteni, 's egy testbe öszeveolvasztani akartak.

A' Frankusok vagy szabad nemzetségek hasonló független csapatokat formáltak a' *Lain*,

Hammer a' magyar tudós társaságnak beküldött értekezésében, melly az év könyvekben fog megjelenni Dankovszki állítását megczáfolja. mondván a' többek közt, hogy a' Koisu viz Kumától (*Χιδοας*) napkeletre foly, azért Lebediásból nem mehettek a' Magyarok arra a' részre, hanem napnyugoton a' Volga és Danapris közt kell az Atelkust keresni, mivel Lebediásból napnyugotra indultak ki Constantinus Porphyrogenitus *Turk* nevezetű Magyarjai. 's a' Danaprisnek *Usu* nevérolt több bizonyosságokat fel hord, miket itt kiirni szükségtelen, minekutánna ugy is az értekezés világot fog látni.

Mindent öszevevéve Const. Porphyrog. 38, 39. 40 fejezeteiből annyit historiai bizonyossággal ki lehet venni, hogy a' Paczinákok kergették ki a' Magyarokat Lebediásból, mellyet Hammer a' Volgán tul a' mai Viatkai tartományban keres, hol a' Kilmás folyó vizet meg lehet találni, hogy másodszor is a' Paczinákok forgatták ki őket Atelkusu birtokából, melly későbbben Paczinakia név alatt nem csak a' Volga és Danapris közt eső földre, hanem a' Dunáig kiterjedt, és így Moldvát, Oláh országot is magában foglalta.

Saale és *Rhajna* folyóvizek mellett, 's nem elébb, mint mikor Galliát elfoglalták forrottak össze a' nagy Chlodovig alatt. (496.)

A' Longobárdoknak szinte hatvan csórdáik meg meg annyi apró független herczegségeket formáltak felső Olaszországban. és hogy messzire ne menjünk, Klaproth szerint az *Ossétek* vagy *Kósák*, a' *Tserk*, *Ingus*, *Leszqus* és *Beszlényi* népek független szabad csapatokban lakják Kaukasus' mellékeit, sőt 1831-ből is tudjuk már, hogy Daghestánban a' *Chamkul* és *Tarkou* hegyek lakossai, a' *Koumok*, *Tchetchensés* 's több más nép fajok egyesítették magokat; véres háborúban keveredvén az Oroszokkal. (Nro. 10.)

Másodszor: Észrevették és látták csak hamar azt a' Magyarok, hogy csupa harcz frigy magában nem elégséges még további boldogulásokra, azért függetlenségekből valamit fel kell áldozni, ha rosszabb sorsra nem akarnak jutni, mint a' miért Ásiát oda kellett hagyniok. Egy fővezérnek adták hát alá magokat a' nép fajok fejei szabad szerződés szerint, melly legelső lépés volt a' test össze forrasztására.

Kettőt kell már itt mindjárt megjegyezni, u. m. a' választást, és a' szerződés' pontjait. A'

(Nro 10) l. az orosz tudósításokat *Nouveau Journal Asiatique* May 1832. p. 466 és 1833 Nro 61. p. 18 et Seq. Heber calcuttai Lordpüspök (*Hebers Leben und Nachrichten über Indien* Berlin 1831.) Közép Indiában a' széles és független Rajaputok birodalmáról is azt írja, hogy az több apró egymástól nem függő dynastiákból áll, nincs köztök szövetséges egyezés, melly egy testbe alkotná őket, csak a' közös félelem egyesíti néha őket. — Ezek a' Rajaputiak a' Brama sarjadékainak régi nemességét teszik azt írja Heber, tisztán fenntartották vér származójokat, azért legkevélyebbek is.

mi a' választást illeti, az nem csak a' leghatalmasabbra, hanem a' legfényesebb származatúra is esett. *Non quia potentior bello sed etiam clarior genere* írja Anonymus. — A' regés világ különösen ragaszkodott mindég a' régi származású familiákhoz

„multosque per annos

„Stat fortuna domus, et avi numerantur avorum“

régen, mint ma még bizonyos tekintetben helyt áll. Magok a' Görögök királyaik' eredetét az istenekhez vitték fel. Romában a' Patriciusok (patres-maiorum gentium) nemzetségi régiségeket Romulus idejéből huzván le öszve sem házasodtak sok ideig a' pórsereggel.

Nem csak a' Magyarok ügyeltek ezen nemzetségi leszármazásra, hanem más ásiái' népek is, különösen pedig az Arabsok, kiknek historikussaikban a' familiával való kérkedés és perlekedés csak nem olly formálag tűnnek fel, mint Justinus a' régi Scythák és Aegyiptomiak közt volt versengést nemzetiségek' régisége felett emlékezetbe hagyta. (Nro. 11.)

Emlitenem is alig kell, hogy ez a' szokás jóltevő befolyással volt e' hét csapat' öszve olvadására, mert ha már az első választásban veszedni kellett volna a' népfajok' fejének, öszveomol vala az ugy is még gyenge társaságos alkotmány, mellynek egységéért a' Fővezér fami-

(Nro 11.) „Quos nomine *Machil* autem notavimus. hos „arabiam felicem habere, ortumque ducere a *Saba*. „Et quia maxima semper inter eas fuit disceptatio „utra pars nobilitatis primas obtineret: hinc „factum est, quod utrinque multa conscripta fuerint „colloquia, atque epigrammata, quibus quisque suae „gentis encomia, mores atque ritus decantare solitus est.“ *Hottingeri Histor. orient. p. 6.*

liájának kellett kezeskednie; és tudjuk a' későbbi időkből minő viharok lázongtak szent István után, hogy a' király' választásokban nem tudtak a' fő urak megegyezni.

A' mi a' szerződés' pontjait illeti, meg kell vallani, hogy azok a' nemzeti lét' jövődjé biztositására meg meg anynyi alapok voltak: mert a' fővezér' familiája el volt választva, mellyből válogzthatott csak a' maradék magának urat, 's az által nyilván kijelentették, hogy a' hét csapatnak azután is, ha majd birtokot szereznek, egy megoszolhatatlan nemzetnek kell maradniok. — Elvégezték továbbá azt is, hogy a' szerzendő birtok köz felosztás alá fog jóni, a' mi más szókkal anynyit tett, hogy status birtok, és nemzeti egység két elválhatatlan fő oldalai a' felállítandó magyar birodalomnak.

De itt még nem állapodtak meg a' szerződésben, hanem előre nézve az addig független csapatok' fejei lemondások díjjául kikötötték magoknak a' tanácskozásba és törvényadásba való befolyást, 's a' hiveség megszegésnek pedig kölcsönös megbüntetését határoztak el (Nro. 12.)

Ez itt elő adott öt sarkponton fordul meg a' Magyaroknak első statusos szerződése, mellyhen mint embryóban rejtődött a' nagy alkotmány el, mellynek valóságosításához hozzá is kellett mindjárt fogni, hogy chimaerai álommá ne váljon a' szövetség, mellybe olly elhatározott akarattal léptek.

(Nro 12) „Vt si quis de posteris eorum infidelis foret, „contra personam ducalem, et discordiam faceret inter duces et cognatos suos, sanguis nocentis funderetur, sicut sanguis eorum fuit fusus in iuramento, quod fecerunt Almo Duci“ — *Anonymus c. VI.* Itt Almason Arpádöt kell érteni, l. *Kelemen Hist. Iuris ung. p. 24.* —

Valóban komolyan megtekintve a' neveztem szerződést, nem lehet abban nem bámulni az elmerajz' derékségét, mellynek rövidség és mélység a' főbélyegei. Egy bizonyos termékeny és vezérő kormányelv felállítás, mellyben épen a' lappang, a' mit a' philosophusok plastikai erőnek neveznek, volt akkor társaságunk' technikájának a' remeke, mivel annak foganatja magától békövetkezett, 's a' csapatok' fejei, mint némely régi törvény adókról írja a' historia, józan elvek lábra állítása után lentebbi állásokba nyugodtan vissza léphettek.

Visgáljuk meg csak szorososan az érintett szerződést, önkéntesen fog szemünkbe tűnni, hogy az a' monarchiai igazgatás módnak előképe volt, és szent Istvánnak utat tört a' koronára és felkenetetésre az a' paizs, mellyen Árpádot hat más vezértársai felemelték, 's fővezérnek kikiáltották. Ne történt légyen ez meg, ne esett volna meg a' szerződés, Magyarjaink is úgy eltűntek volna a' világpiatzáról, mint eltűntek a' nállok sokkal hatalmasabb *Petseneg*, *Kozár*, *Bolgár*, *Hunnus*, *Kun* és *Avar* nemzetek, kikről töredékekben is alig tudunk már valamit, midőn a' magyar nemzetnek az időtől fogva folyvást foly a' maikorig historiája.

De még több is van azon remek szövetségben elrejtve, mellyeknek valóságáról az egy idejű Const. Porphyr. mint Anonymus is nem hagyunk kételkedni, mellyeknek úgy voltát később maga a' tett megigazolta.

A' polgári egyetem' állandósága be van abban mintegy burkolva, a' dynastia és nemzet sérthetetlensége meg van állitva, melly kettőnek a' jövőndő fennmaradásért egy kézre kellett játszani. Cicero mondja egy helyen, „hogy „a' mi a' musikában a' hármonia, éppen az va-

„lamelly statusban az igazgatásbeli egység, melly „jó létet és oltalmat ad.“ (de republ. II. 42). — Ez az egység szülte a' birtok szerzést, ebből folyt ki a' második szerződés, miről Anonymus nyilván emlékezik, (historia ducum c. 40.) midőn mondja, hogy Zalán' megalázása után szerbe vették az elfoglalt országot, 's 34 nap tanakodtak polgári állapotjok' telyes, és tökéletes rendbeszedése felett.

A' már készen lévő terv, és megalapított nemzeti egység' szellemében megindultak hát a' csapatok seregei az utmutatók után, kik Galliciából áthozták őket a' Karpatusokon, hogy Attila' egykori birodalmát jure postliminii vissza foglalják, 's itt már Spittler szóljon helyettem, ki idegen létire is nagy figyelemmel volt a' magyar nemzet' történeteire, 's a' vezéreknek okos magok viseletét méltó dicsérettel fejti ki az ország' elfoglalásban.

„Nagyon előre nézők voltak, úgy mond Spittler, az ország' elfoglalásában, nem sebes nyargalással, hanem csendes lépésekkel mentek „előbb mindég jól megfontolt terv szerint. Mindegykor úgy léptek tovább, hogy a' már megnyert részt el ne veszéjtsék, azért várat építettek, hol vagyomjaikat bátorságos karba helyheztessek, melly cselekedetek a' Volga, „és Dnieper melléki sebes nyargalástól merőleg különbözött. Megkimélték a' föld népét, „ellemenben a' sláv fejedelmekkel, kik közt felvult oszolva az ország, kik magok közt is egyenetlenek voltak, keményen bántak, a' mi oda mutat, hogy az országot meg is akarták tartani. Szerteszét kémeiket bocsátottak ki az uj „hon' kivisgálására, kik a' rájuk bizott dologban hiveségesen eljárak, 's a' szép vizeket,

„gyönyörű legelőket, az arany' és só bővségét
„nem győzték eléggé dicsérni.“ (Nro. 13.)

Nyilvános innen, hogy első vezéreink azon időhöz képest, mellyben éltek, characterrel teljes életet folytattak, 's olly energiát fejtettekki magokból, mellynek gyenge árnyéklátat sem látjuk a' később százrészre szakadt hazában, mikor felfúvalkodás, és belső versenydüh, mint az egyet nem értés' rosz daemonjai izekről izekre emésztették a' nemes sarjadékat, 's előre megkészítették a' hazának Mohácsnál a' sirvermet, hogy az a' sok század' dicsó alapítványát a' nemzeti létet is egy perczben elnyelje (Nro. 14.)

(Nro 13.) Spittlers akademische Vorlesungen mss.

(Nro 14.) Rogerius (carmen miserab. c. 9.) már tisztán ki írja, hogy H-dik András alatt divatozott az egyenetlenség, melly IV. Bela fija alatt a' mongol pusztításban megtermette a' maga rosz gyümölcsét. „Contra vitam patris et filiorum nequiter conspiraverant, ut illis gladio interemptis facilius quilibet „posset de Hungaria, quam sibi per partes dividerant, portionem sibi debitam sine conditione cujuslibet obtinere“ I, II-dik András szavait is Praynál annal. P. 1. p. 214. és Hist. Reg. P. 1. p. 210. Kun-László idejét úgy festi Turóczi mint az erdelyi historikusok Básta' idő szakát, a' Kun László székere és Básta székere unum et idem. — „Tempore „istius Regis Ladislai coepit Hungaria a sua magnifica gloria reflecti: — coeperunt namque in ea in „testina bella consurgere, civitates confringi, villae „per combustiones ad nihilum redigi, pax et concordia penitus conculcari, divites deficere, et nobiles rusticari prae inopia paupertatis. Illo tempore „Bigae, scilicet duarum rotarum vehiculum a regni „incolis currus Ladislai regis dicebatur, quia propter „continua spolia animalia vehicula trahentia defecerant in regno, sed homines more pecorum bigis „juncti vices animalium impendebant.“ (Chron. P. I.

Azt mondja Livius, (Dec. 1. L. 11.) hogy ha Brutus Roma' kezdetében akármelylek király alatt követné el azt, a' mit Tarquinius később elkövetett, legveszedelmesebb csapást ejtett volna a' statuson, ekképen ha a' későbbi zavaros egyenetlenségeknek legkissebb nyoma mutatta volna is magát a' négy első magyar vezér alatt, vége lejénd vala az országnak, vagy az soha lábra sem is állott volna, midón most ellenben látjuk, hogy annak remek, mélyen gyökerezett alapjai a' belső hazafi háborúkat, és a' török igát is diadalmason kiállották.

„Quid enim futurum fuit, si plebs soluto
 „metu regio agitari coepta esset tribunitiis pro-
 „cellis, et in aliena urbe cum patribus serere
 „certamina? priusquam pigra conjugum, cha-
 „ritasque ipsius soli, cui longo tempore asvesci-
 „tur, animos eorum consociasset? Dissipatae
 „res nondum adultae discordia forent, quas fo-
 „vit tranquilla moderatio imperii, eoque nutri-
 „endo perduxit, ut bonam frugem libertatis ma-
 „turis jam viribus ferre possint.“

Mint a' világosság a' nappal, úgy találnak e' szók a' magyar történetekkel, mert a' négy első vezér egy századon túl uralkodván, nem csak hazát alkottak, hanem azt meg is erősítették. Szent István pedig, ki maga is 41 évig ural-

c. 81.) A' tudós Aeneas Sylvius Cardinal korában még u. m. 1457-ben 'megjövendölte Magyar ország' Török által lejéndö megromlását, miért fájlalta is Hunyadi János' halálát. „*Eccce redit hostis*“ (írja Alphons Cardinal barátjának) *et nemo est qui laboranti Hungariae opem ferat, et versor ne Hungaria pessum eat, et nobile regnum hostilis gladius evertat*) Epistolae Tarcaicae ex Recens. Nic. Reusneri Francof. ad Moenum 1598. L. 10. p. 178.) Mátyás dicsően uralkodó

kodott, az atyjától már elkezdett keresztyén hit-
tel valóságos Monáchiát kapcsolt egybe, és így
első volt, ki a' keresztyén magyar birodalmat
be is iktatta Europa több keresztyén statusainak
sorába, úgy hogy Kálmán alatt már Alberich
szerént *adulta fides perfectum religionis robur
accepit, et legalis vinculum catenae relaxari
potuit.*

Hazához, constitutióhoz, és a' keresztyén
valláshoz vethetvén így meg hátát a' nemzeti
lét az első másfélszázad alatt, későbbi boron-
gások csak a' felnőtt fának ágait tördelték, de
mély gyökerét ki nem dülhették többé a' föld-
ből, hol az magát már acclimatizálta.

A' nemzeti lét megerősödésének ha ed-
dig csak nagy rajzait mutattam, meg kell most
már azt is érintenem, micsoda magános okok,
vagy nemzeti sajátságok folytak arra öszve,
hogy a' bujdosó Magyarok egy fő alá adván

királyunk volt az még, ki az ország' megbuktát
hatalmas kézzel fenn tudta tartani, és hogy Várna
nem vált Mohácsá azt csak Hunyadi Jánosnak kö-
szönhetjük, mert mi szigorú idők következtek bé
a' két Hős' halála után, nem szükség. hosszan fes-
tenem. II-dik Ulászló már tekintetét sem tudta
fenn tartani, Sáros és Borsod vármegye' követjei
a' Diaetát (1493) kérése és intése ellen is végzés
előtt oda hagyták. Zápolya István és Ujlaki Lőrincz
's több fő demesek csak csufolkodtak vele (Bonfin.
D. 5. L. 3. — Istvánfi L. 3.) Ujlaki ökörnek is
nevezte, l. az adatokat Kelemen által öszveszedve
magyar törvény' historiájában lap 240 et sequ. az 1314-
beli vagy VII-ik Decretum' előbeszédjében áll. „quod
„ordo ab omnibus et rebus et officiis sublatus es-
„set, ac per arreptam hoc pacto licentiam omnia
„cum maxima totius regni oppressione praepostere
„et quasi confuso quodam turbine agerentur.“ Ezek
az *ipsissima verba* eleget tudatnak velünk, miat foly-
hattak akkor a' dolgok — !

magokat, nemzeti léteket *haszával, constitutióval* és a' *keresztyén vallással* mint egy körülövedzhettek. — Magában is látnivaló dolog, hogy ha mind ezekre nem lett volna meg a' nemzetben megkívántató belső erő, külső környülmények e' három eredeti formát nem teremthették vala magoktól elő.

Azon belső erők, mellyek a' nemzetben dolgoztak, Isten, és így természet ajándékai voltak, ezeket magokkal hozták ki Ásiából, 's Európában csak alkalmaztották a' formákhoz, mint a' lelkes művész a' maga ideálját átönti a' durva anyagba.

Minden írók, nevezetesen Leo Császár egyenlő bizonytságot tesznek arról, hogy Magyarjaink jó katonák voltak, fegyverkezéseik, hadirendek, és gyakorlottságok első felléptökkor már bámulást okoztak, úgy hogy akkor nem volt körül belől nemzet, melly ebben a' tekintetben felyülmulta volna őket.

Hogy első Henrik a' merseburgi *memento morit* adhatta, (935) majd huszév mulva (955) a' nagy Ottó Augsburgnál viszont diadalmoskodott nem más volt az oka, mint a' német chronikák írják, mint az, hogy már az előtt sokat paskolták őket a' Magyarok, azért kénytelenek voltak a' hadiskolában tőlök eltanulni a' könnyülovaglást, várépitést, 's gyorsabb fegyverforgatást, 's úgy mint egy időben Roma Carthágótól, Europa Napoleontól kitanulták a' sanyaruságban a' vitézkedés' titkait: 's azok, kik mindég győzve valának, végre is győzedelmesen hagyták oda Márs'mezejét. (Nro. 15.)

(Nro 15.) Montesquieu is azt mondja az Oroszokról, midőn így ír: XII-dik Károly olly czélokot tett fel, mellyeket csak hosszu háborúk által lehet elérni,

Vádolják ugyan magyar seregeinket az elkövetett dúlásokért, és felcsikart prédákért, sőt maga Spittler is azt mondja, hogy száz esztendőnél tovább hátráltatták Németország' culturáját; de a' harmincz esztendő háborúról is éppen azt mondta el Schiller, és ki volt annak az oka? Bajos igaz ítéletet olly dologban tenni, hol a' kétfél' érdekelei viszonyosan találkoznak össze.

Azokhoz, a' miket Horváth István ebben a' tárgyban már elmondott (Rajzolatok I: 79, 80.) hogy t. i. a' Magyarok soha el nem hagyták hazájokat, ha csak vagy mint szövetségesek más külföldi nemzetektől meg nem hivatattak, vagy pedig mint megbántott felek (p. o. ha megtagadták tőlök a' kikötött adót) torlani nem mentek sérelmeket, ezekhez, mondom, még csak azt adom, hogy Magyarjainkat ültették is néha, és készítették alattomban a' gazdag prédákra; mert tudni való dolog, hogy Németország több pártokra volt szakadva első megtelepedésünk' idejében. Maga a' nagy Ottó levele, mellyet Luitprand közöl, fontos tanubizonyság erre a' tárgyra mikép készítette a' Magyarokat XIIIdik János Pápa, hogy rontsanak Németországra; és az is bizonyos, hogy Ottó bosszút vett a' Pápán, 's VIIIIdik Leót tette helyibe.

Imé az emlékezetes levél szószerint való foglalatja: „Saleucum natione Bulgarum, educatione Hungarum Domini Papae familiarissimum,

országa pedig hosszu háborúkra nem alkalmas volt. Nem hanyatló hanem nevedő birodalommal volt neki baja. Minden háború oskola volt a' Muszkákra nézve, 's minden vesztes a' győzedelenhez közelebb vitte őket, kívülről való vesztes által jobban megtanulták hazájok' belső oltalmazását

De l'Esprit des Loix Livre X. ch. XIII.

„et Zachaeum virum reprobatum, atque humanarum inscium literarum a Domino Papa Episcopum consecratum, et Hungaris, *ad praedandum ut super nos irruant* — destinatum Capuae captos esse audivimus. Haec Dominum Papam nullis narrantibus fecisse crederemus, nisi literae fidem admitterent, quae plumbo signatae ejus nominis characteres signat.“ (Historia sui temporis LVI: c: 6.) Nem tagadhatni azonban, hogy kezdetben magoktól is ne 'sákmányoltak volna, mert Anonymus nyilván írja Zoltán idejéből, hogy külön vezéreket tettek, *cum quibus diversa regna vastarent.* (Hist. D: c: 53.) De ez nem volt szokatlan dolog olly időben, mikor még az europai statusok Róma és Nagy Károly Császár' birodalma' romjain a' chaoszból alig indultak meg a' kifejtődés felé. — A' Góthok, Frankok, Longobardok, Dánok, Normannok, 'stbb ebben a' tekintetben semmivel sem voltak előbb valók, (Nro. 16.) 's mindenütt csak a' keresztényen vallás' lábrakapásával enyhültek a' vad indulatok, szelidültek az erkölcsök, míg a' had' és béke'sség' állapotját a' nevededő civilisatio a' maga zászlója alá vehette, 's a' nemzeti jogok' sérthetetlenségét leg alább tudományos theoriában megalapíthatta.

(Nro 16.) A' sok közül egyikét példa Gregorius Turo-nensis (IV. 35.) a' hatodik századból írja hogy Gergely Pápa panaszkodott *de depopulatis urbibus everis castris, concrematis ecclesiis, destructis monasteriis* — Longobardi per septem annos Italiam pervagati spoliarunt ecclesias, et Sacerdotes interfecerunt. — Az istriai tartományok' püspökei panaszkodnak *Mauritiusnak super incursus Gothorum, et ceterorum Barbarorum, scilicet et nunc Longobardorum nefandae gentis.* Szent Severin' legendájából közlik a' bécsi tudományos év

A' gyors hadi erő mellett, melly ép testi alkotóra mutat, birtak az első Magyarok olly lelki tulajdonokkal is, mellyek a' nemzeti lét kibontakozására mulhatatlanul szükségesek.

E' lelki tehetségek közt főhelyt foglalt el az *erkölcsiség*, melly minden jónak és szépségnek veteményes ágya.

Magyarjaink előtt ismeretlen dolog volt a' sok feleség, egy nő 's egy férj valamelly familiának és statusnak első rendithetetlen alapja, és ha a' vitéz bátorság hazát adott a' Magyaroknak, ugy más felől nemzeti létének a' *monogamia* szolgált védpaisul.

Midőn a' Frankusok' törvényei a' más nemmel való ki csapongásról telyesek, törvénykönyvünkben csak gyéren van az szóbahozva, 's leginkább az idő után, mikor már idegen szokások csusztak a' bejött idegenekkel hozzánk. Szent István még csak a' szüz leány elragadását tilalmozza, és hogy szabad személy szolgáló leányt nőnek ne vegyen, de már szent László és Kál-

könyvek: „Heruli insperate irruentes oppidum Ju-
vavo vastantes plurimos duxere captivos, Maxi-
mum vero Presbyterum patibulo suspenderunt.“
(LVIII. B. S. 81.)

Campanus írja 1502-ben a' regenspurgi gyűlésről egy Cardinálnak: „Posthaec lectae sunt literae
„Carniolanorum plenae efferatissimae immanitatis:
„nullum relictum templum, nullam agrestem casam
„a Turcis in Carniolia: jacere passim cadavera oc-
„cisorum, senum atque infantum, et jam coelum foe-
„store corrumpi. Abrepta praeterea esse ad millia
„ferme hominum viginti etc.“ (Epistolae Turcaicae
L. 3 p. 100.) Mit követtek el hajdan Magyar or-
szágban a' német, lengyel, olasz, cseh katonák,
hány ezer foglyot nem vitt el közzülünk a' Török
eleven emlékezetébe volt még nagy atyainknak —
's hangosan szólnak rólok törvény könyveink. —

mán az útonálló erőszak, szeplősítés és gyermek gyilkos anya ellen is törvényt tesznek, majd a vérfertelemért *Majthény, Báty, Dely, Hollósi, Pellerdi* 1599ben országgyűlése előtt bevádoltatnak, a' zabolai Mikes Sigmond' kétfijai pedig Tarnóczi Sára elragadtatásáért 1630ban jószágaitól is megfosztatnak, a' mik, hozzá téve azt is, milly kemények törvényeink a' nő hűségtelessége eránt (Lad. LI. c. XIII Trip. P. 1. t. 105, 1723. 12.) bizonyosságul szolgálnak arra, hogy nemzetünk gyűlölte mindég a' feleslt erköltsöt, 's az olasz Bonfin'szavai magok helyén állanak mondván „nagyobb mértékletességben és szüzességben „nem élhetni a' magyar katonánál, ki a' hitetlen- „ségtől, és törvénytelen szeretettől leginkább ir- „tódzik. Nagyobb része a' házasság és gyermekes „lovasságnak gyakran három esztendeig is távol „katonáskodik házáatól, de soha házassági hitét „meg nem töri.“ (Dec. IV. LVIII. p. 643.) Minél- fogva Tacitus mondása is „*Sera juvenem Venus, eoque inexhausta pubertas*“ a' régi Magyarokat inkább illetheti, mint a' luxus szülte későbbi korcsosságot, mellytől hogy jó megválni, a' nevelés tudománya mellett ön kárunkból is meg tanulhattuk. (Nro. 17.)

Egy más nem kevésbé tekintetett érdemlő tárgy Eldódeinknek vallása, mellyet a' hagyomán szerint Zoroastertől vettek a' Persák. A' szüntelen égő tüzet a' napban imádták, melly az örökké való-

(Nro 17.) Szent István L. 10. c. 25. Kálmán 1. c. 59. rendelik, hogy a' leányrabló ha gazdagabb tiz, ha szegényebb öt tulokkal váltsák meg vétkeket, 's a' leányt visszaadják. — Szent László a' szüzön vagy hecsényen asszonyon erőszakot tevőt a' gyilkosok közzé sorozza, II-dik Lajos (decr. 1522. art. 36) rendelí ut *Ecclesiarum et mulierum violatores capite*

valónak leg megfoghatóbb jelképe. Babonákkal, 's más testiségre mutató mythusokkal nem volt ez a' vallás kivált kezdetben meg kevere, 's ennyiben bálvány imádóknak nem is lehet őket olly mértékben tartani mint más pogány népeket, kiknek isteneik embereket kívántak engesztelő áldozatul, midőn Eldődeink csak lóval áldoztak, zárt templomjaik, bálványaik, külön papjaik sem voltak, hanem a' feljövő napot az ég alatt, fák, folyóvizek vagy emlékkövek mellett tisztelték, 's mint Anonymus írja három négy nap tartott sátoros innepek, mikor a' familiás gazdák áldozatjaikat véghez vitték, azután vigadtak, tánczoltak, a' nélkül, hogy ter-

pite plectantur. Stella Márton János a' magyar aszonyok' hűségéről hasonló bizonyítást tesz, mint Bonfin a' férjfiakéről (Epist. Turc. LIX. p. 51. — de anno 1543.) Különös az, mint egyez a' régi Germánok' szokása és életek' módja a' magyarokéval, ha Tacitust megnézzük: p. o. e' pontban írja: „*Matrimoniu severa — Dotem non uxor marito — sed uxori maritus offert — Muliebres septa pudicitia agunt, nullis spectaculorum illecebris corruptae. Paucissima in universa gente adulteria, quorum poena praesens, et maritis permissa — ismét Litterarum secreta viri pariter ac feminae igno- rant, Pázmány (schediasmata circa originem — Uhro magyarum etc. Pestini 1787. p. 163 — 175) ez utolsó helyet félre értette, mondván, hogy az a' Gothokra nem illik, kiknek runáik voltak, holott itt Tacitus csak a' szerelmes levelezésekről szól, mint Romában a' szokás volt. Több hasonlatosságok közt ez is ide tart. *Conveniunt armati, si displicet sententia fremitu aspernantur, si placet frameas conculiunt.* Verantz Antal éppen így ír a' székely nemzet gyülekezeteiről I. Kovachich: *Scriptores Rerum Hungar. minores T. 11. p. 107. et seq.*)*

mészeti tiszta örömket ember áldozatokkal megmocsolták volna. (Nro. 18.)

(Nro 18.) A' L. B. Casnum S. Galli Continuatio (auctore Ekkerhardo IV. in Monum. German. historicis edit G. Henricus Pertz Tom. 11. Hannoverae 1829. p. 105.) írja a' Magyaroknak Szent Gallenre való rohanásáról 925-ből hogy kipihenvén magokat ettek, ittak, énekeltek, tánczoltak és kiábáltak isteneikhez. Megírja, hogy nyers hust is ettek a' táborban, de véres emberi áldozatról hallgat. Valóban a' nap imádók' vallása, mint azt Zoroaster meg tisztította, 's mig az később viszont el nem fajult, igen természetes vallás volt. Ma is meg van Bako, vagy Bakony körül a' szüntelen égő tűz tisztelete Abcheron félszigetben északra Bakontól, 's 12 verstnyire a' Caspium tengertől, mellyet India észak napkeleti résziből a' Hindusok meglátogatnak, melly nem egyéb mint a' föld alatti fejer naphta tüze, miről szép tudósítást közöl a' *Nouveau Journal Aasiatique* czimű folyó irat (1833. Nro 64. p. 358.) és már Masoudi arabs író 943-ból tesz a' Bakoni szüntelen égő tüzről említést, tehát azóta is kilencz száz esztendeje már hogy ez a' tűz ott tart, 's tisztelet' tárgya, de ha szinte szent dolognak tartják is a' tüzet; azt csak az istenség jelképének veszik. Az erről tudósító orosz utazó azt jegyzi meg, hogy nem naphta az a' mi ég, hanem talán carbonisált gas hydrogeneum, melly a' föld mélységeiben kifejtődvén a' meszes föld nyílásain feljő, s, meggyúl a' lángnál, 's ugy szüntelen ég, de magától meg nem gyúl, sem égő szén által, hanem lángnak kell oda járulni; azért az ott lakó klastrombeliek vigyázva járnak a' gyertyával.

A' nap, vagy tűz imádok vallása nyelvbeli tekintetben is megérdemli a' Magyarok' figyelmét, miről egy két példát adok, meg érintvén itt, hogy a' Persáknál is a' tűz körül való tánczolás és vigadás ünnepélyes szertartás volt. „La fête appelée „*Sedéh* ou *Sedouk* dans la quelle les Persans allument de grands feux pendant la nuit, au tour des „quels ils font des festins et des danses, est de plus „solennelles parmi eux.“ (Herbelot *Bibl. orient.* T. 11. p. 447.)

Már egy illy nemzetet nem lehet a' Pápuákkal, vagy más emberevő Caledoniaiakkal egy osztály alá húzni, mert tiszta és egyszerű val-

Bersin, ader Bers, ader Bersin annyi mint Bersin tüze, *Bers* mint Hammer meg czáfolhatatlanul kimutatá (Wien. Jahrbücher der Literatur Band IX. p. 18 — 20.) egy a' Görögök' Perseussával, de Halling jegyzete szerint abban meg tévedt, hogy a' nap és tűz tisztelet e' prophétáját Keikhosrew (Kyros Malcolm persiai historiája szerint) idejére teszi, holott Hesiodus már emliti Perseust. A' Bersin által felállított nap és tűz tisztelete 1400 évvel Christus urunk születése előtt elterjedt mindenfele Asiában, különösön Chorasánból és Bakttriából kihatott az Oxus folyó víz felé és Indiába. Kis Asia, Görög ország a' népek első vándorlásával és így nagyon jókor megkapták ezt a' vallást, melyet később Zoroaster reformált, a' tudatlanság több féle babonákat és kegyetlenségeket causztatván abba bé.

Az ekkép Zoroaster által reformált tűz vallás, vagy naptisztelete volt az a' kötél, melly sok rokon nemzeteket egybe kötött, melly azután is, hogy a' keresztényen vallás megindult, napkeleten a' persa és párthus dynastiák által pártoltatott; mellyet a' hatalmas iszlamus sem tudott máig is egészen kiirtani. Priscus Rhaetor egy nevezetes helyet hagyott fenn, mimódon felvigyáztak a' persa uralkodók még az idegen hatalom alatt lévőkre is, ha e' vallást követték: „Venit et legatio a Persarum rege, quae „multos e Perside ad Romanos Eoos confugere queratur, et Magos atque alios, qui jam inde a „priscis temporibus Romanorum finium sunt incolae, „a patriis moribus, legibus et institutis, et antiquo „religionis cultu abduci. Qua de causa demigrant, „maxime qui ignem, qui apud eos vocatur *inexistin-* „*guibilis*, in perpetuum ardere secundum legem non „sinunt. — — Romani responderunt, se quam „primum legatos missuros, haec omnia cum Parthorum rege disceptaturos. *Attila missis: exceptisque „Legationibus illustris.*“ *Posonii 1745. p. 18.* A' „régí persa és indus nyelvben már több olly magyar

lások, melyben a' meséskedésnek semmi, vagy legalább kevés nyoma van, nemes férjfiakra, és nem gyávákra mutat, azért Spittler maga sem

szavainkat feltaláljuk, melyek különösen a' tűz vallás szertartások fogatjaival birnak: Illyenek p. o. *perzselni, perzs, parázs, sütni, sütés, égni, égés, isten, nap, ármány ármányos, piros, Bersény, Bersényi* stbb. szavaink, melyek egy köz eredeti anya nyelvből maradtak fenn, 's más, a' Zend és Sanscrit nyelvekkel rokon nyelvekben is fellelhetők.

Critikai szótáromban mindezekről bővebb kifejtéseket fogok adni, töredékképen itt legyen elég egy két szóról a' következő jegyzet — *parázs* — Adelung nagy szótárában *Sappan* czikkely alatt ezek állanak: „Sappan — das Brasilienholz Caesalpinia Sappan L. kemény, homályos, veres, nehéz fa, festésre használják. *Bois de Bresil, de Sapan, vagy de Japon*, mert tán előbb Japánból hozták; „A' *Brasil* szó *Brisolum, Brisiacum bresillum* formákban elő jó 1193, 1368, 1400, 1321-beli régi oklevelekben mint láng veres szín (hochrothe Farbe) *Bras* régi gyökér szó tüzet jelent. *бразъ* = brennen, Brasa swednyelven ein helles Feuer. *Bras* francziául eine Kohle, *Brys* islandnyelven eine brennende Farbe, *brusare* olaszul brennen. E' fától nevezték el Brasiliát később a' feltalálók, mert nem is gondolták, hogy azt ott találni fognak, melyet az előtt keleti Indiából hordogattak Európába. Carpentiernél 1400-beli oklevélben *Bresillum est arbor quaedam, e cuius succo optimus fit color rubeus*, más 1368-beli oklevélben „*In colorem Brisiaci aut alterius boni ligni*. IV. Károly 1321-beli oklevélben *Brisolium et quodcumque pastelum*; 1193-beli oklevélben in Muratorii antiqu. ital. Th. 2. p. 591 *grana de Brasile* emlittetnek.

Pohl, a' bécsi császári természeti gyűjtemények fő őrje könyvében (Reise im Innern von Brasilien. Wien 1832.) írja: „Pedro Alvarez Cabra, találta fel Brasiliát 1500-ban April 15-dik napján, 's nevezte *Vera Cruznak* (igaz kereszt). mai nevét sokkal később kapta *Brasa* szótól (glühende Koh-

ad hitelt a' német chronikák' írójnak, kik ré-
múltokban sok alacsonyságot költöttek Eldőde-

„le) a' brasil fának égő veres színére mutatván
„a' szó.”

Az indus Upanishad czimű szent könyvben a'
parázs szó Puruscha formában jó elő, *le Puruscha,*
le rayon lumineux, semence productive (Nouveau
Journal Asiat. 1833. Nro 64. p. 295.) mivel, látui
való hogy a' görög *πυρ*, = tűz, a' magyar *pir; pi-*
ros is nyilván egyeznek. Ugyan csak ott p. 324 a'
napkeleti miniatur persa kéz iratokról értekezvén
Denis írja a' *Souz u Ghudez* czimű kéz iratról
hogy az szerelem' scénakat ábrázol, qui se termi-
nent par une *Suttie* (brûlure la liquefaction) *Suttie*
Sanscrit nyelven sütés, égetés. Ugyan ott a' Bakoni
szüntelen égő tűzről írja az orosz utazó (p. 358.)
hogy a' tűz nállok szent, de nem istenség, hanem
ához hasonlatosság — mai Hindous nyelven *aghan*
tüzet jelent a' mi viszont az *ég, égés* és *égni* sza-
yainkal egyez. A' 68-dik szám alatti füzetben p. 180.
mondatik a' *Suttee* szóról — hogy az Sanscrit szó,
értik alatta közönségesen az aszonyok' magok felál-
dozását, mikor elevenen megégettetik magokat, az-
ért a' *Sati* szó bonne és vertueuse értelemben is
vétetik, de csak az illy özvegyekre illik, kik meg-
égettetik magokat (*Satis Saat* = *Sütés* egy gyö-
kerre mutatnak, a' *Sütő* régi székely familia néve
is ide tart.)

A' franczia Academia nagy szótárába *Brasier*
Feu de charbons ardent szókkal magyaráztatik,
Leibnitznál *faber aerarius* (Collect. Etymolog. p. 18,
edit. Eccardi.)

A' *Puruscha* v. parázs szóról (mint világok
lelke) l. Nouveau Journal 1833. Nro 63. p. 199, 212,
217. Mindezekről és még többekről a' magok helyén
bővebben lesz szó: itt a' fák tiszteletéről, mennyi-
ben arról törvényeikben is van említés, mi érte-
lemben kell azt venni, a' következő felvilágosítás
maga helyén áll.

A' régi persa emlékeken gyakran elő jó a'
szárnyas galamb, melly szárnyait ki terjeszti, a' mi
a' *Mythra*' jelképe, az élők' és holtak' kiralyaé,

inkre; nevezetesen egy régi chronika író azt hagyta rólok emlékezetben, hogy ha a' föld meg nem nyil, vagy az ég le nem szakad, töllök meg nem menekedhetni, és Veith szerint olasz országban illy szavakkal könyörögtek hajdan „*ab ungarorum nos defendas jaculis.*“

Elég itt rövideden annyit megjegyezni, hogy ma is persiai karamaniában a' *Geberek* vagy *Gaurok*, Indiában a' *Parsusok* ezt a' vallást követik, szerények, szorgalmatosok, szelid erkölcsűek, egy feleség tartók, bórral, hússal élnek, 's mindenben mértékletesek, (Nro. 19.) és ha

ki a' lelkek bírása és conductora volt. A' persák mind olly fákat választottak ki, mellyeknek szüntelen zöldelnek levelei; p. o. myrtus, cyprus, fenyő, borostyán vagy babér (*laurus*) fákat, vagy pedig éghető nedvel birnak, naphtások vagy szurkosok, mellyek a' zendavesta szerint a' halhatatlanságnak 's tűznek (az élet' örökös csirájának) kiabrázó jeljei voltak. Persiában máig is a' régi szokások között némelleyek fenn maradtak, bizonyos fák, kivált a' források mellett, tiszteletben tartatnak, mellyeknek ágaira materia darabokat aggatnak, mikhez senki sem mer nyulni. William Ouseley több ismeretést ad erről a' fák tiszteletéről, melly ma is meg van Persiában, *Travels in various countries of the East, more particularly Persia* az első kötethez járult appendix IX-dik §-ában: vesd össze Pannofka levelét e' tárgyról *Nouveau Journal as. Nro 68. p. 131.* 's a' mit Bayle össze gyűjtött a' sok esztendő nagy fák' tiszteletéről *Dict. Hist. et Crit. art. Hamadryades*, és Tacitus 's Julius Caesar helyeit a' *Druidesekről*, kik az újabb felfedezések szerint Persia északi részéből a' Caspium és Oxus mellől vitték vallásokat Galliába át.

(Nro 19.) l. *Conversat. Lexicon art. Gebern.* Denis ugyan azt mondja 1823-ból, hogy a' mai Pársok tudatlan emberek, elfelejtették nyelveket, hazájokat, vallásokat, neveket, annyival inkább nem tudják Eldődjeik szokásaikat. Ez ha igaz is, nem csuda, mert mindég üldöztetés alatt voltak az islamismus ideje

már illy új adatok is megbizonyítják a' jó erkölcs'képezést e' vallás által, kétség kívül Eldődeink erkölcsi meg nem vesztegetett állapotjukra tisztább kutfókból nem húzhatunk következtést.

Az általam sokszor említett Spittler azt szerette volna csak tudni, hogy vajon fejr lóval áldoztak e' a' Magyarok? mert ó, vallások' nagy tisztaságáról, annak zoroasteri származatjáról meg volt győződve.

A' fejr lóról való hagyomán ma is él a' nemzet közt, mellyel vezéreink megvették az országot, a' XII-dik században Párisban elhalálozott Bethlennek szüléi több ajándékok között fejr lovat is küldöttek a' püspöki épület számára, hogy köveket hordjanak rajta. (Nro. 20.)

óta: de nem így volt ez még az elmúlt században is „Leibnitz írja egy helyt Sanson dans son voyage „de Perse publié vers la fin de 1695. rapporte, que „les Gaures de Perse ont encore leur ancienne langue, et leurs anciennes caracteres. et qu'ils ont „encore des vieilles membranes gardées par leurs „Mages, mais qu'ils les cachent, qu'ils rendent des „honneurs au Soleil, et au feu, non pas comme a „Dieu, mais comme a des creatures fort parfaites, „car ils considerent le Soleil comme le siege de „Dieu.“ (Opera omnia T. VI. p. 188.)

(Nro 20.) Jobb helyen nem állhatnak Tornai István francia Püspök' két levelei, mellyeket III-dik Béla Királyunkhoz és az özvegyhez, az elholt Bethlen anyához küldött, mellyek a' régiségért is figyelmünket megérdemlik, 's arra is szolgálhatnak bizonyágul, hogy a' főbb magyar Urak már a' XII-dik században Párisba küldték fijaikat tanulni, sőt a' papságra készülök is utazásokat tettek oda. Telyes foglalathban szerző tudtával e' két levél nincs még sehol is folyó iratainkban vagy más magyar könyvekben közölve, mert Cornides is csak egyiket közölte in vindiciis Anonymi, azért érdekes foglalathjoknál fogva mind a' kettőt itt közli a' szerző, mint

Nagy Lajos megvervén keményen 1356ban
a' Velenczéseket, a' békesség pontjai közzé tet-

azokat illy czimü könyvben *Maxima Bibliotheca veterum Patrum et antiquorum Scriptorum Ecclesiarum Lugduni Batavorum* 1677. a' 25-dik Tomusban megtalálhatni, honnan egykori volt erdélyi Fő kormányos Bruckenthal Sámuel még kormányszéki Titoknok korában a' familia számára ki iratta azokat, és Bandi Ferencz udvari Tanácsossal együtt 1760-ban Augustus 22-dik napján hitelesen meg is erősítette a' másolatot.

Tornai István Torneacum vagy Torno városától vette nevét, 's magát Stephanus Tornocensisnek írja a' névről *Torna* alatt egykor szólani fogok: kedves embere volt a' francia királynak, és a' Pápának, abbás későbbben püspök volt, a' tolosai eretnekek ellen volt kiküldve 's megholt 1203-ban. Az első levél így van Pagina 11. Tom. 25. „Epi-
„stola XL. Illustri regi Hungariae. Manifestis ad
„nos venientium literis in dies experti sumus, quia
„justitiam diligitis et colitis veritatem. Haec est
„sublimitas regni vestri haec vestri gloria Principa-
„tus. Inde est quod Excellentiam vestram scire vo-
„lumus, quia bonae memoriae adolescens *Bethleen*
„qui apud nos in Domino requiescit, in sancta con-
„fessione et fide catholica coram omnibus absque
„contradictione seu querela Creditorum aut fidejus-
„sorum in Ecclesia nostra sepultus est: Sed et cum
„nuper ob hanc eandem causam nuncii parentum
„ipsius ad nos venissent diligenter inquiri fecimus
„an aliquo debito sive apud Christianos sive apud
„Judaicum obligatus Parisiis teneretur. Facta circiter
„decem diebus hac inquisitione non est inventus
„qui vel principaliter vel secundario praedictum ado-
„lescentem sibi diceret obligatum; parati erant prae-
„dicti nuncii solvere, si quis sibi pro eo aliquid
„fateretur deberi. Verum tamen sicut non comparuit
„creditor sic defuit fidejussor. Hic inter fuerunt *Cle-
„rici de Regno vestro Jacobus Michael et Adrianus.*
„Valeat Sanctitas, vestra et Regnum vestrum coram
„domino roberetur.“

te, hogy minden esztendőben egy fehér lovat küldjenek adóban, (Nro. 21.) mikből alkalmasint lehet következtetni, hogy Eldódeink a' fehér lovat régi vallásoknál fogva még becsben is tartották.

Helyesen jegyzi meg Bél Mátyás Oláh Miklósról tett jegyzeteiben *Fejérvár* alatt, hogy az

Mi szép vonás ez a' régi magyar urakról, kik külföldre embereiket ki küldötték, hogy fijaik' adósságait, ha lennének kifizessék! 's ez a' XIII-dik század' erkölcsi érzete. *Másik level.*

Epistola XLI. „Christianae ejus uxori pro filio ipsorum contristari sicut et caeteri qui spem non habent super filio vestro bonae memoriae Bealeem non debetis, quoniam in sancta confessione in fide catholica in spe communi in charitate non ficta in manu Domini spiritum suum commendavit — in ecclesia nostra coram Clericorum et Laicorum multitudine fidei, missis peractis et oblato pro eo vivificato sacrificio sepultus est. Crediti aut Debiti nulla mentio, nulla commemoratio quorundam, quos postmodum falsos didicimus. Venerant ad nos nuntii vestri, et sicut diximus nihil eorum quae dicta fuerant invenerunt, diligenter a nobis inquisitione facta per decem circiter dies nec christianus nec Judaeus apparuit, qui sibi praedictum filium vestrum aliquo Debito diceret obligatum. Haec vidimus, haec testamur. De caetero vobis quotidianas et uberes gratias agimus super beneficiis vestris, qui primis secunda muneribus additis. Attulerunt nobis xenia devotionis vestrae duas casulas sericas et unum vexillum et marcā argenti cum nummo aureo XV. Sol. ad faciendum calicem et equum album ad conveyendos lapides in opus aedificii nostri Liberalitate obtulerunt. Retribuat vobis Deus in vita aeterna et pro tantis beneficiis vestris beneficiat vobis in aeternum.“

(Nro 21.) Laurent. de Monacis Chron. Venet. Libr. VI. p. 110. Mazzerus in Actis SS. ungar. Sen. 1. p. 100, apud Eder Observat. critic. p. 40.

elnevezés jó jelgyanánt vétetett, mert számos példákra akadunk Ásia történeteiben erre. Malcolm írja Persia historiájában, hogy a' chinai Császár fejér elefánton lovagolt Kosru idejében, *Ómár* Kalifa fővezérét Abu Obeydet egy fejér elefánt által tapodtatta el a' persa táborban. (Nro. 22.) Abrahah Negiaschi az Abyssinok' Császárja jóval Mohammed ideje előtt boszszút akarván állani a' mekkai lakosokon sok elefántokat vitt ellenek, maga pedig fejér elefánton ment elől, mellyet szépségéért és nagy természetéért Máhmoudinak neveztek. Hasonlókép Mahmoud, Sebechteghin' fija a' Gaznevidek' Sultánja meghódítván Indiát (405dik Hegirában) fejér elefánton ült, mellyet katonái a' győzelem bizonyos jelének tartottak; így tett az előtt is néhány évvel mikor Kádár és Ilek tatár chánok hadat vittek ellene, kiket szerencsésen meg is győzött. A' chinai historikusok írják, hogy *Hán* hires dynastia alapítója seregeinek egy részét fejér lovakra szokta volt felültetni, és hogy Taçin vagy Likien nevü részében a' chinai birodalomnak sok fekete serényü fejér lovak találatnak. (Nro. 23)

(Nro. 22.) Geschichte Persiens von John Malcolm übersetzt von Becker, Leipzig 1830. B. 1. S. 240, 246.

(Nro 23.) Deguignes (Histoire général des Huns etc. Paris 1756. Livr. 1. p. 29) írja a' Hunnuskokról „La „cavalerie divisée en quatre corp, qui étoient distingués par la couleur des cheveux blancs, pommeles, (almás szürke) noirs, et isabelles.“

Schmid pétervári Professor egy azok között, kik a' mongol nyelvet legjobban értik, írja Sanan Sāzen (kit mások, nevezetesen a' francziák, széltire Szétsennek irnak) mongol historiájából, hogy mikor Temudschin a' *Bida* nép közt fő channá választott, négy száz ezer kunyhót számlált a' Bida nép, egy madár pacsirta formában leszállt sátora előtt

A' fejer lóval való áldozat ugy látszik északi Asiában Nagy Tatar országban és a' Chinaiaknál eleitől fogva szokásban volt. Kie-li Khán a' Tou-kieui Tatarok' feje így áldozott fejer lovat, midőn 626ban Christus ur. sz. után Thamtaitçoum chinai császárral megbékélt. Később Apo-khi is a' Leao dynastia alapítója 925ben fekete bikát áldozott az égnek, és fejer lovat a' földnek, mikor pedig fija született a' vadászok egy fejer szarvast fogtak, melly a' historikusok megjegyzése szerint jó jelnek vétetett. (Nro. 24.)

A' bráhmai mythologiában Dasaratha a' derek fejedelem hasonlókép ló áldozatot rendelt, hogy fiat nyerhessen magának (Nro. 25.) 's Re-

egy fejer négyszegű kőre, öt pompás színben ragyogtak tollai, kiáltván *Tschingis Tschingis* ujra felszállott. a' mit jó jelnek vévén a' nép, harmad nap mulva *Sotto Bokdo Tschingis* chagánnak ki kiáltatott, a' mi közép névnek meg is maradt, mert első neve volt *Temudschin*, közép neve *Sotto Bokdo Tschingis*, harmadik neve, hogy északi Chinát el foglalta *Satto Bokdo Deuming Tschingis*. Nem soká kilencz fejer csipkészetű zászló emelkedett fel Onon folyóviznél, hogy a' négyszegű fejer kő megrepedt, mint Dellüha Buldaghenál négy csipkészetű fekete jele őrző angyalának feltűnt. Vitézzeit így *Tsingischan* u. m. a' Bida népet *Kókó Mongolnak* azaz kék Mongoloknak nevezte el. (Fundgruben des Orients VI-tes B. III-tes Heft, S. 328, 329.)

(Nro. 24.) A' más egyéb felhordott adatok Herbelot napkeleti könyvtarából vétettek Tom. 1. p. 90. Tom. II. p. 475. Tom. III. p. 29. Tom. V. pag. 346, Tom. VI. p. 5 — 18. 70 — 267.

(Nro. 25.) Pausanias írja, hogy a' Lacedemoniaiaknál is meg volt a' ló áldozat, mikor Helenának sok kérői voltak, Tyndarus Ulysses' tanácsából fogadást tétetett elébb a' kérők által, hogy nem állanak

ginald Heber volt calcuttai Lordpüspök a' gan-
gesi *Khigr* bálványról írja, hogy az a' tengeren
és vizen utazók' véd istene, kinek az Indusok
áldoznak, azt hívén, hogy az utolsó ítélet napján
fejér lovon fog lovagolva meg jelenni. (Nro. 26.)

hosszút azok, a' kik el nem nyerhetik, és ha vala-
mellyik még is bosszúra akarja kikelni, a' többiek
menteni fogják Helenát: „Progressis vero occurrit
„equi quod appellant monumentum. (ἵππε μνημα)
„Tyndarus enim, equo ibi mactato Helenae procos
„juramento obstrinxit, equi extis insistens. Erat
„vero id jus jurandum eos Helenam, quique Hele-
„nae in nuptiis caeteris praelatus foret, adjutores,
„si qua his injuria fierit. Exacto autem hoc jura-
„mento, equum ibi loco defodit.“ (I. Meursii de
Regno Laconico Libri duo ultrajecti 1687. p. 21)
Hornius György a' Parthusokról is mondja hogy
lóval áldoztak, kiket a' Persákkal egy fajnak vesz.
„Si propius nosse cupias, a quo Scytharum genere
„orti, Massagetarum eorum Conditores putarim, qui
„utriusque et Massagetae et Persae soli equos immo-
„larunt: hac ratione, quod celeri Deo, celer hostia
„conveniat.“ (Origines Americanae LIII. c. IV.) Itt
hát az oka is meg volna, miért áldoztak a' napnak
lóval — Ysbrant Ides első muszka országi követ
chinában (1692-ben) leírván követségi útját a' wo-
guli Tatárokról azt jegyzi meg, hogy esztendőnként
egyszer áldoznak különböb különbféle állatokat leöl-
vén, mellyek közt a' lovak és tigris bőré kosok bő-
rei tiszteleteknek fő tárgyai, napot és holdat imád-
ják, de hiszik hogy egy fő isten igazgat az égben,
mint azt is, hogy a' halottak feltámadnak. Ha meg-
hal valamellyik Vogulnak a' nője tartozik esztendeig
gyászolni, az az özvegykedni, ha meg házasodnak fe-
leségeket szülőiktől meg kell vásárolni, 's a' negye-
dik izen belől nem szabad atyafiságba házasodni. Mi-
kor mind e' szokásokról ki kérdezte Ysbrantides
óket, nem tudtak azoknak eredetéről semmi felvilágo-
sítást azon kívül adni, hogy régi hagyománnyal fogva
követik elhunyt Eleiknek e' szokásaikat. (Dreyjähri-
ge Reise nach China. Frankfurt 1707. p. 14, 16.)

(Nro 26.) Jahrbücher der Literatur 60-ter Band. p. 122,

A' mongol regékben *Strong dzsan gamlov* a' budhismus' visza állítója fekete öltözetben gyászszal behuzott fejrlovon jelent meg, mikor a' budhismus fő ellenségének *Dhármanak* szivébe lótte a' nyilát. (Nro. 27.)

Ennyi példák bizonyosságul szolgálnak arra, hogy a' fejr szinnel jó jelentést kötöttek össze eleitől fogva az emberek, és midőn Cuspinianusban olvassuk, hogy Ildik Lajos' huga Anna elmátkásodásakor nyolcz fejr lovas hintóban lépett fel Bécsben, mellyet más hat fejr lovas megaranyozott hintó kísért, észünkbe juttathatja Eldódeinknek a' fejr lovak különös becsbe tartását, a' mit mint asiai hagyományt magokkal hoztak ki Európába. (Nro. 28.)

Psychologiai magyarázatját a' fejr gyász vagy sötét szín jelentéseinek magában a' természetben feltaláljuk. A' nap és éjszaka, a' tudatlanság és isméret, a' szelidség, és vadság két polaris pontjai a' testi és erkölcsi világnak, mellyek körül a' jó és rossz tusakodva forognak, az ember lelki képzetek e' két dolgozó erőnek meg felelő módosításokat öltenek fel magokra.

(Nro 27.) Nouveau Journal Asiatique Nro 49. — 1832 — p. 51. vesd össze a' mit a' fejr elefántok tiszteletéről mond Bayle Japanban, Chinában, Tonquinban, Siamban, Peguban Dict. Hist. et Crit. art. *Japon* és Low angol kapitány Bulletin des Sciences historiques, antiquités, Philologie. Redigé par MM. Champollion a Paris 1831. Nro 7. p. 295.

o 28.) Comitabatur hunc (Ludovicum) soror eius Anna, aurea veste et pulcherrima torque, mirum in modum multis gemmis et monilibus ornata, quae in amplissimo curru deaurato ac imaginibus exornato octo equis candidis trahebatur. — Sequebatur hunc alius currus deauratus cum sex niveis equis, et quatuor alii currus, in quibus singulis quatuor

Innen meg magyarázható, miért a' fekete szín kevés kivétellel a' régiéknél is gyász szín volt, (Nro 29.) miért az antikokon, hol halál ábrázoltatik, félig fekete félig fejeér Geniusok, fejeér és fekete gyermekek (álom és halál) tűnnek elő, miért Orestest fejeér és fekete furiák kergetik, (felgyógyulás előtt való állapot és tébolyodás) miért Busirisnek mint földalatti Serapisnak sötét vagy fekete színe volt Aegyiptomban, miért Áfrikában a' Felahta nép faj zászlója fejeér, milyen volt hajdan a' francziáké, és moslimoké is, mejlyet fejeérben öltözött Sklávok visznek hiték és hívségek tisztaságának jeléül, miért Isisnek vagy is a' földnek tett áldozatok fejeér köntösben mentek végben, mikép a' Druidek is öltözve voltak, mikor fejeér bikákkal áldoztak. Innen meg magyarázható az Osmán nép fejeér és fekete berbécsh, mint szinte az Ommiadák' és Abbassidek' fejeér 's fekete színű zászlói, miért china felső része *Kara Khátai* nevet visel a' sűrű és Zordon erdőség miatt, mint hasonló okból Moldva *Cumania nigra* és *Kara Bogdania* nevet nyert, miért Moctade, Billah bagdádi Chalifa negyven ezer fejeér 's u-

equi unius coloris repleti, virginibus et matronis, quae reginae servierunt, (történt ez 1515-ben. Diarium Joannis Cuspiniani apud Belium adpar. ad Hist. R. ung. p. 294.)

(Nro 29.) Egy chinai születésű író a' tarentumi Érsekhez írt levelében, mellyben Chinát leírja, a' fejeér színről azt írja, hogy az gyász szín ott. „Cum ca„daver effertur, omnes invitati illud comitantur, „viciniores quidem consanguines induti vestibibus „albis, qui colbr apud Sinas lugubris est, remo„tiores vero saltem piliolum album gestantes, atque ita longissima fit processio, sonique musici cum fletu miscentur.“ *Bulletins des Sciences* l. c. p. 296.

gyan annyi fekete herélteket tartott udvari pompára, miért IVdik Henrik fejér kótsagtolla Francia országban a' vitézség' és hirnév' jelképe lett, miért Mátyás Királyunk fejér és veres bort folytatott Visegrádon a' csatornákon valahányszor triumphust tartott, miért az Arabsok fejér a' Persák fekete öltözetben harczoltak 749ben Haccem Márván alatt, miért a' római Candidatú-sok, kik közönséges hivatalba leptek tisztá fejér dolmányt ét tógát viseltek, miért tartják az asiai Komuk és Cserk népek a' fejér bak kets-két olly nagy tiszteletben, miért mondja Virgil is. „Taurum Ne tuno, taurum tibi pulcher Apollo, Nigram hiemi pecudem Zepheris felicibus, albam.“ (Aeneis LIII. v. 119.) Ezeknek és más színü historiai jeleneteknek okait psychologiai magyarázatjokkal együtt az emberi léleknek a' természettel való egybenkötötésében lelhetjük csak fel. (Nro. 30.)

(Nro 30.) A' felyebbi adatokról l. *Creutzer* jegyzéseit Raoul Rochette munkájára Jahrb. der Lit. 1831. B. LIV. 5. 83. et 162. Ugyan ott *Bröndstedet* B. LVII. S. 30. Clappertont B. LVIII. S. 67 et sequ. Herbelot Biblioth. Orient. T. II. p. 198. T. IV. p. 197. Theoph. Bayeri Historia oshróena et Edessana Petropoli 1734. p. p. 278. Nicolai Olahi Hungaria VI. Plinius Hist. Nat. LXXXV. c. 57. hol a' feje-ritők társaságáról (Fullones) és a' metellusi törvényről van szó, ismét Plinius l. c. L. XVI. c. 45. hol a' Druidek' fa tiszteletéről és áldozatjaikról beszél. Van Dale Dissertat. IX. antiquitatibus quin et marmoribus cum Romanis tum Graecis in servientes Amstelodami 1702. in 4-o p. 168. Tudom. Gyűjtemény 1832. XI-dik füzet lap 80 a' Komuk és Cserk népekről. Hammers Geschichte des osmanischen Reichs 1-te Lieferung S. 88. Pesth 1834. Tacitus de mor. Germ. c, 43. az Ariusok' fekete paizsairól.

Az a' jelenet továbbá, hogy Eldódeink nehezen vették fel a' keresztyén vallást, onnan eredett, hogy a' régi szokásoknak és hagyományoknak nagy hatalma van, mellytől könnyen nem válhatni meg, annyival inkább nehezebben eshettek sarkalatos változtatások olly időben, mikor ugy szólván a' szent széket kivéve tudatlanság lebegett Europa felett. (Nro 31.)

A' prágai Albert életében az áll „*quod juxta positis Hungaris umbram christianitatis impressit*, majd ismét „*religio (christiana) intermiscetur cum paganismo polluta, et coepit esse deterior barbarismo lanquidus et tepidus christianismus.*“ Szent Istvánról bizonyos, hogy erőhatalommal élt a' Magyarokat keresztyénekké tévén, de még első András és első Béla alatt is zúgott a' nép az ellen, 's az *adulta fides*, mint már felyebb is érintettük Kálmán idejére esett, az az szinte másfélszázad kellett arra, hogy a' Geyza alatt elkezdett nagy és dicsőséges munka tökéletességre mehessen.

De e' még nem elég, mert Erdélyben később is a' bálványos várakban régi szertartás szerint áldoztak, 's a' kezdi Aporok egyik várát 'Sigmond még 1404ben is *arx idololatriae*-nek nevezi. A' királyhalmi *Petki István* alatt

1643-

(Nro 31.) Thuróczi (P. 11. c. 45.) írja: „*Plebs constituit sibi Praepositos, quibus praeparaverunt orci-
stram de lignis, unde ab hominibus possent videri,
et audiri. Praepositi vero miserunt ad Regem et
ad Proceres nuncios, dicentes: Concede nobis ritu
patrum nostrorum in paganismo vivere, Episcopos
lapidare, Presbyteros exterminare, clericos
strangulare, Decimatores suspendere, Ecclesias
destruere, campanas constituere.*“ cf. Kovachich
vestig. Comit. Budae 1790. p. 53 et seq.

(Nro 32.)

1643ban hozott *Csik Gyergó és Kézson* székek szentegyházi constitutiójában olvassuk. „Eleitől „fogva, régi időkben is mindenkor tilalmos a' „sátoros innepeken való tánczolásnak, Királyné „Aszony ültetésnek módja, melly pogányoktól „maradt szokás ezután is tilalmos,“ 's infé a' már érdekettem Anonymus közlése itt is meg valóságosul. (Nro. 32.)

Ugyan azon gyűjteményből kitetszik az is, hogy a' búcsúkra 1717ig fegyveresen jártak a' Székelyek, hogy a' papok' diákjai tisztességes lakadalmi multságokban tánczolhattak, a' megesezt személyeknek, ha öszve keltek megejtőjökkel, előbb szalma koszorút kellett fejekre együtt tenni, 's ugy az esketésre elő állani. (Nro. 33.)

(Nro 32.) Constitutiones Ecclesiarum Csik Gyergyo Kászson cum consensu Stephani Petki de Királyhalma 1643. 5. Aprilis latae — Mss.

(Nro 33.) Malcolm írja persiai historiájában (Tom. 1. S. 51.) hogy ott régi szokás az engedelemért esdeklő meg győzetett feleknek szalmát venni a' szájkba, 's ugy kéri engedelmet. Tatar országban 's Indiában azt írja Malcolm ma is meg van ez a' szokás. Adelung írja a' Strohkrauz szó alatt, hogy régen a' megesezt fejrénépek azt tették fejekre becsületek elvesztése jeléül, mi szokás itt ott Adelung idejében még megtartatott Németországban, 's az illy meg esett személyek házasságok szalma házasságnak neveztetett. Franczia országban már a' XIII-dik századból van reá példa, hol néha kakából is fontak koszorút. Illyenre czéloz Richard Püspök (Salisbury) midőn 1217-ben rendelésében mondja: „Nec quisquam annulum de junco, vel quacunq; „vili materia, vel pretiosa jocando manibus innectat „muliercularum, ut liberius cum illis fornicetur „ne dum jocarí se putat, honoribus matrimonialibus „se adstringat.“

Dufresne Glossar, voce *annulus*. Az ünnepeyes házasságnál is szoktak mágnap a' menyasszonynak

Sátoras innepeken; míg beharangoztak szabad volt mindent árulni az egy kivétellel, hogy a' mészárosok lovon, vagy hátakon, nem pedig ökrökön vigyék a' marhahúst a' szentegyházhoz.

Tudjuk továbbá az Anyaszentegyház történetéből azt is, hogy már 955ben az augspurgi 'sinat megtiltotta a' papoknak minden kivétel nélkül a' házasságot, 's majd VII. Gergely Pápa 1084ben teljes folyamotba is vétette a' határozást, de még is több század alatt lehetett azt a' magyar földön egész épességben behozni, ámbar Szent László és Kálmán igyekeztek is a' rendeltetést teljesedésbe venni. (Colom. LH. c. 1. Péterfi S. Concil. p. 58. 59.) Magok a' püspökök Thurótzi és Péterfi bizonyágai szerint Szent László idejében még házások voltak. A' *ritus explorandae veritatis* című káptalani jegyzetekben 1235ből jó elő *Domina Rosa filia Briccii archipresbiteri*, (Nro. 34.) 1444ben is úgy látjuk még, hogy az esztergomi Érsek Dienes a' barczasági papok' házás voltokon nem hogy megütkezött volna, sőt inkább visitatora Tamás Praepost az akkor ujonnan hozott constitutióban csak a' Szent László bigamus papjait, az az, a' kik özvegyet, vagy rosz életü fejer személyt vettek nőnek, vagy másodszor is megházasodtak, tiltja el a' szolgálattól, ellenben a' becsületes nőjü papokat nem csak szolgálatjaikban, hanem papí privilegiumaikban is meghagyta.

illy szalma koszorút át adni, mellyet a' szalma koszorús szónok tett fel, 's beszédet tartott róla.

(Nro 34.) I. ki nyomtatva Belii adpar. ad histor. R. Ung. Posonii 1735. p. 225.

(Nro. 35.) Ekképen az 1649ben tartott Erdély országi gyűlésben határozott, mint az, 1653ban szóról szóra fel is vétetett a' törvénykönyvbe (Aprob. P. 1. Tit. VII. art. 1.) „A' vicariusságról néhai idvezült Rákótzai György Fejedelemtől akkori vicariusnak adattatott levele szerint, hogy tisztiben eljárhasson, és hogy nőtelen pap is lehessen Esperest, ha nős papok is választják, végeztetett.“

De nem csak a' Magyaroknál, hanem a' Kunoknál is nehezen terjedt a' keresztyén vallás, mert Benkő Milkoviájából bizonyos, a' mit több más oklevelek is igazolnak; hogy a' XIdik században már a' Kunok érintésbe jöttek a' Magyarokkal, és *Salamon, Szent László, III dik Béla és Imre* királyaink, kik velek hadba is keveredtek, a' milkóviai püspökségre különös gondot is fordítottak, csak hogy őket megnyerhesék a' keresztyén vallásnak, de az igyekezetnek másfél száz esztendeig nem látni sikerét, és legelőbb 1220ban jó elő példa, hogy Robert esztergomi Érsek Cumániába menvén Boriz népéből mint egy 15 ezer lelket megkeresztelt, de ez is csak olly formálag esett meg, mint a' prágai Adalberth térítése, *umbram christianitatis impressit*, mert a' Pápa IXdik Gergely bullái egymást érik azután is, mellyekben sürgeti a' Kunok' megtérítését, 's ámbár IVdik Béla és később Kun László alatt csapatokban telepedtek is meg hazánkban a' Kunok, 's e' két királynak különös ke-

(Nro 35.) I. Josephi Benkő Milkovia P. 11. hol a' constitutio ki van nyomtatva. Hormayer is azt írja Emlék beszédében. (Die Bayern im Morgenlande 1832) hogy Bavoriában is a' X-dik századtól elkezdvé a' XII-dik századig házasok voltak a' papok: sok leveleket hord fel.

gyelmeivel éltek, még is 1279ig tehát kétszáz esztendeig nem boldogúlhattak velek a' térítés dolgában. Ekkor és nem elébb ajánlották magokat *Alpra* és *Uzur* Kunvezérek, hogy keresztyén módjón akárnak élni, sátoriakat elhagyják, falukba mennek lakni, nem ontnak több keresztyén vért, mint az előtt cselekedtek, hanem a' szakáll és hosszú hajviseletet továbbra is kikötöttek magoknak. (Nro. 36.)

Ezen adatoknál fogva nem csuda tehát, hogy a' vonakodás Kálmán idején is túlhatott, nem csuda az is, hogy régi nemzeti szokásaikból mind vallásos mind politikai tekintetben később időkben is sokat megtartottak a' magyarok.

Illy régi szokásoknak tartom én a' már érintettekén kívül, a' *vérben mártott kopja vagy dárda körül hordozását az országban*, mellynek utolsó nyomát 1599ben találom, mikor Báthori András Mihály Vajda ellen szerencsétlenül küzdött. (Nro. 37.)

(Nro 36.) I. Kovachich Supplementa ad vestig. Comit. Budae 4798. T. 1. p. 36 et seq. Tudományos Gyűjtemény 1829. VII. Kötet I. 30. Horváth István rajzolatok a' Magyar Nemzet legrégibb történeteiből I. 94., hol 1410-ből is van oklevél említve.

(Nro. 37.) „Mikó Györgyöt Tamásfalvi Jánost Mihály Vajda a' Székelyekhez küldi 1599 ben hogy pártoljanak hozzá, Báthori András pedig vérben kevert kopját vagy dárdát hordoztatott Három széken meg a' Mihály vajda ellen való felkelésre.“ *Barabas Samuel Erdélyország historiája* Bethlen Farkas után Mss. lásd több példát erről *Hist. Ertekezésemben a' Székely nemzetéről*, I. 110. IV. Bela és II-dik Lajos is meghordatta az országban a' véres fegyvert, de kevesen gyűltek össze *Kelemen Hist. Juris Huug.* p. 277.

2) A' *tűzjeladást* az ugy neveztetett tűzhal-
mokon, ha ellenség közelített (Nro. 38.) mellyre
még a' XVIdik században is van példa, és Qua-

(Nro 38.) Stella Márton írja 1543-ból: Signa itaque et
ignes e speculis et montibus observant, ad quaa
uti edictum est in tutiora fugere et sese servare
possint (Epist. Turcic. l. c. L. IX. p. 44.) I. az 1463-
ban készült katonai constitutióját Erdély ország
három nemzetének Kovachichnál *Script. Rerum
Hung. Minor.* T. 11. p. 384. Quatremére írja Ab-
dallahben Zobair életében Kitab Alagani után, hogy
mikor Meccát ostromlották a' Syrusok egy éjszaka
nagy lármát hallván a' városon kívül, ne hogy hir-
telen megtámadással berontson az ellenség tűz jelt
csinált katonáinak öszve hívására, 's a' tüzet egy
lándzsa tetejére függesztette fel. (Nouveau Journal
Asiat 1832. Nro. 53. p. 403.) Herbelot írja, hogy
Thou - thoum a' Hoie heu Chán nót kért magának
795 ben a' Chinai Császár udvarából, mikor a' is cze-
remoniak főmestere beszédet tartván a' Császárhoz
ajánlotta a' kérést, 's azt mondta a' többek közt,
, si le mariage s'effectue les sentinelles de nos fron-
tières seront dispensées d'allumer des feux, et de
faire fumée pour signaux d'alarmes." (Bibl. orient.
T. VI. p. 202 — 205.) Ysbrant Ides is írja követségi
utjában (l. c. S. 152) hogy Peking város körül van
véve gazdag kertekkel, mulató házakkal, 's min-
denfertály órára kótornyok vagynak, mellyekben
a' katonák strásálnak, honnan ha ellenség közelit
jökör tűz jelt adnak a' vigyázatra, egy toronyból
a' másba áthatván a' meggyujtott tűzvilága néhány
óra alatt az által tudósitva van a' főváros.

Angliában is a' corki megyében 1830-ban föld
alatti szobákat fedezvén fel a' lakosok azokat erő-
ségeknek hiszik, mellyekből a' vigyázók egyik a'
másikat tudósította tűz jel adás által, mások azt
hiszik a' hagyomán szerint, hogy a' Dánokat azok-
ban fojtották öszve tűz füstjével, miután az Irr-
landok megverték őket. — Egyik mint a' másik
megtörténhetett. *Bulletin des Sciences historiques
etc.* 1830. Nro. 9. p. 42.

tremére szerint az Arabsoknál, sőt a' Chinaiaknál is szokásban van.

3) A' *ma is divatban lévő nemzeti Tiszteknek felemelését vármegyék és székek gyűléseiben*, melly az Árpád paizson lett felemeltetésére emlékeztet vissza, a' mit Constantinus Porphy: Kozár szokásnak mond lenni, de már Tacitus a' belga germán népről írja: (Hist. LIV.) *Caninesatibus Dux erat Brinio. More gentis deligebatur scuto impositus, et sustinentium humeris vibratus.* A' Frankusok régi chronikájából írja ki hasonlóképp Eccard: *Franci petierunt Consilium, et elegerunt Faramundum filium Marcomiri, et levaverunt eum super se regem crinitum.* Leibnitii opera omnia Genevae 1768, T. IV. p. 158.)

4) A' *hadban meg nem jelenteknek halálos büntetését*, kik mint Verbótzai írja *cultro per media viscera scindebantur* (I. Sigism. D. V. art. 7. et Lud. II. D. IV. art. 54), melly osztán, lágyulván későbbben a' törvények, jószág vesztésre változtatott által, ámbár Erdélyben még 1648ban is a' törvény halált mondott, hanem ha a' Fejedelem megkegyelmezne. (Nro. 39.)

5) A' *tetemre való fel hívást és halál ujitást* melly szokás még a' pogány világból jött a' Székelyekre által (I. szokásbeli törvényeket Nro. 13. és az 1594beli febr. 2. Fejérváron tartott országgyűlés végzéseit in Thesauró actorum Comitiatium Transylv. p. 701. e Collectione Samuelis Szabó a' Nagyenyedi könyvtárban) 's az aprob.

(Nro. 39.) „Siculi insurgere negligentés poena mortis
 „puniantur, sed bona non amittant, ut pro redem-
 „ptione capitis (si ita Princeps mitigare vellet) fra-
 „tribus aut vicinis impignorare possint. (art. 13.
 „anni 1648. 16. martii) I. Verböczit is a' fő vált-
 „ságról P. 11. Tit. 56.

C. P. V. Edict. 54. e' szókkal töröltetett el: „A' gyilkosságnak casussában az a' régenten bėjött, 's keresztyénséghez nem illendő szokás, melly miatt a' holt test sok ideig a' föld színén tartott, ugy mint a' melly mondatott tetemre való hívásnak, és ugyan akkor való hit feladásnak, azért való fizetéssel együtt, viszont a' melly halál ujjításnak is hivattatik, mind ezek a' Székelység közzül is in perpetuum tolláltatnak.“ (Nro. 40.)

6) *A' kegyelem adást, száműzést és menedékhelyet vagy asylumot*

A' haza, és nemzet árulóknak a' Fejedelmek ideje előtt maga a' nemzet, azután a' királyok, a' gyilkosnak pedig csak a' meg öletett atyafiai, kikkel egyezni kellett, adhattak kegyelmet. (l. Histor. Érték. a' Székely Nemzetről l. 181.) A' király lábai előtt való menedék helyről emlékezet van a' Kovachich által közölt 1279beli oklevélben, melly a' bünösnek meg mentette ugyan életét, de számkivette maradt a' hazából. (Nro. 41.)

(Nro 40.) A' *tetem* szó előjő Hunyadi János' gubernátori magyar esküvésében *feold tetemedet ugy fogadgya be, onneith harmad napon ugy ki ne vesse etc.*

(Nro 41.) Supplem. ad vest: Comit: T. 1: p. 36 et sequ. Szent László idejében az asylumba szaladás megmentette a' vétkes életét: asylum volt a' király udvara, az ecclesia, és a' püspökök lábai l. *Kelemen Hist. Jur. H. Budae* 1818. Mátyás király alatt 1481-ben hozatott e' törvény: „In sententia capitali „convictus triduo apud Judicem detineatur concordiae causa, qua non succedente adversario tradatur, cuius est caput vel *bona eligere* (Kelemen „l. c. p. 223.)

A' római institutiók a' birodalom megbukása után is fenn maradtak sok részben az uj nemzetek

Még a' közönséges vétkekben is, millyen p. o. a' hamis vád, azt olvassuk István ország-birája leveléből, hogy 1268ban Ebesd fiai Po-nich Jakabnak ad petitionem et instantiam Do-mini Regis elengedték a' homlokban megbélyege-zést. (Kovachich Suppl. T. 1. p. 152.) Verbótzai is nyilván mondja, (P. 11. tit. 57) hogy a' bíró közben lévő főbenjáró bűnösnek a' megsértetett fél engedhet meg, ha pedig még el nem volt fogva, a' királyi kegyelemnek csak esztendeig tartott ereje. Így látjuk még az 1655beli Diaeta 35dik számú végzésében kimondva: *quod condemnatis malefactoribus ne gratiam rex impertiri velit*, 's nem előbb mint 1715ben alapítatott meg a' királyi kegyelem adás a' maga mái telyes for-májában. (art. 48. 1715.)

Szólottam magyar eleink vitézségekről, szó-lottam vallásukról, szólok most már nyelvekről is, mert e' három fő elemelből állott a' belső erő, mellyeket mint isten ajándékait magokkal kihoztak Ásiából, 's mint mondtam arra szolgál-tak, hogy nemzeti léteket uj hazájokban consti-tutióval és a' keresztyén vallással körülövedze-hették.

Nem hazafi az, legalább nem telyes mér-tékben hazafi, a' ki nyelvünk édességét nem érzi, vagy nem tudja becsülni ezt a' hathatós

között. de szokásaikhoz képest változtatva: így p. o. a' pénzheli egyezés vétkes esetekben sok száza-dig jus publicuma volt Európának, azután jött bé a' tüzes vas és forró viz próba, a' duellum, honnan meg magyarázható lesz, miért minden europai nem-zetek törvényes rendszereikben több féle hasonlatos-ságokra akadhatnak. *Essai Sur l' Histoire De l' action Publique et Du Ministère Public par M. J. A. Delpon* 2. Vol. in 8 Paris 1830.

kapsot, melly honyunk' földével, kiholt dicső
Eleink' árnyékaival öszvekö't bennünket.

És micsoda nyelv ez a' magyar nyelv? hogy
ezer év után is zöldellően virít, 's kihajtásait
a' grátiák mindegyre kedvelőbbeké teszik.

Valójában nagy, felette nagy kincsel áldott
meg az ég nyelvünkben, 's ha vétkeztünk ellene,
az, fanyar gyermekeitől még sem vonta meg
áldását, Pozsonytól Bukarestig, a' Tátrától Fiu-
méig máig is ömledeznek rajta az édes hangok,
mellyeket egykor a' *Drugethek*, *Országok*, *Hu-
nyadiak*, *Zrinyiek*, *Báthoriak*, *Bethlenek* ejtet-
tek ki ajakaikon. Érezzük most már, hogy
ezt a' kincset elásni, vagy véka alá rejteni há-
ládatlanság lenne, 's megbántanók hős eleink
szent porait, ha diszes ősi nyelvünkből magunk
magunkat vétkesen ki forgatnánk.

Most midőn édes magyar nyelvünkről aka-
rok szólanni, hazánk őrző geniussát kérem,
hogy szent fáklyájával világosítson nékem, 's
hazámfiainak, hogy ollyas valamit mondhassak
el nyelvünk ügyében, melly hasznos tanúságot
szerez nemzetemnek.

A' teremtés' céljáig felmenvén az emberek-
ben ugy vesszük észre, hogy ezeknek a' nyelv,
vagy is a' beszéd, különös tulajdonok, mi által
magokat vég nélkül felemelik minden más te-
remtett dolgok felett. Mérhetetlen titok a' test-
nek egyesülése a' lélekkel, mellyből fejlődnek
ki azok a' tehetségek, mellyek alkalmatossá
teszik az embert arra, hogy a' test' érzéseit a'
kivülről reá ható nyomatok szerint gondolkodó
erejénél fogva ugy fel dolgozhassa lelkében, hogy
ennek a' munkálatnak első szüleménye, u. m.
a' magáról való öntudat titkos értesítését is adja
mind annak, a' mit az ember maga körül lát,
hall, és tapasztal.

Az *ön tudat* tehát minden munkásságnak tulajdonképen a' fészke, a' szüli az ideákat, melyek a' cselekedetekben lételeire is jönnek. De az ideák korlátoltak, mert véges valóság véghetetlenre nem terjeszkedhetik, ellemben tökéletesek lehetnek azok, mert az ideákban az okos valóság ki képezheti a' maga létének határait, törekedéseit tiszta irányok közzé veheti, a' miben áll végre is az ember tökéletessége, melly nem egyéb, mint a' test által korlátolt léleknek hiv másolatja a' cselekedetek világában, 's ezen kevés szókban úgy gondolom mindent elmondottam, a' mit a' nyelv vagy beszéd pszichologiai elemeiről rövideden ellehet mondani.

A' mi magát már a' nyelv praxisát vagy is a' beszédmód technikáját illeti, a' történeti adatok következő vezér fonalat nyujtanak a' vizsgálódó kezibe.

1-ször. Éleven *ön tudat*, akár mint jutott is valaki arra, a' lélek képező tehetségét nagyobb ingerben tartja, mint a' homályos érzés, amaz már teremt és alkot az emberiségnek kimért ideák világában, míg ennek előbb meg kell az utat futni, mellyet amaz már elhagyott, Egyes emberekben a' mindennapi példa bizonyítja ezt, mert a' ki több tökéletes ideákkal bír, könnyebben és értelmesebben fejezi ki magát, mint az, kinek kevés számú ideáji vagynak, 's azok sem tökéletesek: így a' melly nemzetben nagyobb az értelmességnek tömege, gazdagabb és hajlékonyabb nyelvel is bír, mint más nemzet, hol a' lelki képező erő kevés ingerre talál.

2-szor. A' gondolatoknak és dolgoknak jelképe lévén a' nyelv, az egyszersmind a' palléroszságnak is mértéke, melly kimutatja a' szegénység és gazdagság, vesztelés és ipar, előmenetel és elmaradás állapotját.

3-szor. A' nyelv az ideák és ismeretek kicserélésére is eszköz lévén, ha az csupán csak beszéd által gyakoroltatik, nem lehet olly tökéletes, mint ha az már írásban is van foglalva, mert az írott betűk nem csak állandóságot adnak a' nyelvnek, hanem a' gondolatok kölcsönös kicserélésének utját is megszélesítik, mivel az író mindenkivel beszél, a' ki nyelvét érti, és olvas, a' beszélő csak ahoz szól, ki beszédjét hallgatja.

Ezen vezér fonalakhoz képest kérdjük most már meg a' történeteket, mit mondanak azok magyar nyelvünkről.

Magában már nemzetünknek hadi tettei, tiszta vallások, jó erkölcsök arra mutatnak, hogy szűk és szegény nyelvel nem jöttek ők ki Ásiából, 's nem talál rájuk semmiképen az, a' mit Tacitus a' Finnsokról mond (c. 4. de moribus Germ.) *Fennis mira ferocitas, foeda paupertas, non arma, non equi, non penates, victui herba, vestitui pelles, cubile humus.*

Azok, kik egyezés szerint egy fő alá adván magokat országot tudtak alapítani, a' polgári és katonai hivatalokat mindjárt kezdetben egymástól elválasztották, az igazság kiszolgáltatása módjáról törvényeket tettek, 's társaságos vizsionjaikat 34 napi tanácskozás után szerkezetekbe vették, azok bizonyoson gazdag, és tömött nyelvel is bírtak, mert illyes valamihez nem lehet tökéletes ideák nélkül fogni, és mivel a' főlebbi egész nyilván abstractióra mutat, nyelvek akkori jókarban léte kétséget sem szenved, mert az abstractio nem lehet egy két óra szüleménye, az addig hatásra nagy utat kell elébb megtenni, hogy a' nyelvben kiképezhessék magokat a' lélek' reflexiói, a' mi

hosszú idő, ásiái gyakorlottság nélkül lóvágatva meg nem eshetett. (Nro 42.)

Megvallom mindég bizonyos bádjatság foglalta el lelkemet, valahányszor olvasnom kellett némelly írókban, hogy Ásiából kivetődött Magyarjaink csak halászni és vadászni tudtak, szántást vetést, kézi mesterségeket, csinos városi életet, szóval szelidebb szokást azután tanultak, hogy keresztyénekké lettek, a' mit leginkább a' német és sláv nyelvből át kölcsönözött szók bővségéből kívánnak bebizonyítani, (Nro. 43.)

(Nro 42.) Piringer nem ok nélkül utal szavainkból a' régi Magyarok' gazdagságára és nyelvek jó karban létire Asiában. *Selyem, bársony, bíbor, him varrás' gyöngy, kincs* mind napkeleti gazdagságra mutatnak, ugy Feszelnél az állatok nevei, *oroszlán, hiúz, párdulz, teve, sas*, így a' házi butyorok nevei *pad, szék, ágy, szökény, edény, üveg, tsérze, medencze, pohár, tükör, nyoszolya*, a' scythiai jó állapotra mutatnak, azért a' ház és asztal szókat sem tartja Piringer európai kölcsönözetnek, és nagyon helyesenn, mint alább kifogom mutatni. I. *Die Magyarén Sprache Wien 1833 S. 194—196* — Ugyan itt mondja Piringer azt is, hogy a' *bálván, áldom, imádkozni, áldozni, innep, ördög, tündér, varázsló, boszorkány, házias, lakodalom, kengyel, sarkantyú*, (gyökér *sark* mint *keztyü*) mind napkeleti honra mutatnak.

(Nro 43.) Jól tudom azt, hogy itt sokan azt az ellenvetést tehetik, hogy a' Magyarok míg pogányok voltak csak külföldön prédáltak, 's legelőbb Geyza (972) kezdett gondolkodni a' Magyarok dolgairól, mivel a' ki-kicsapások és véresharczok következtésében megkezdték gyengülni, 's Alold írja, hogy Geyza intette népét, ne menjen prédára többet, hanem kereskedjen a' jó magyar föld terméseivel, azért ha durvák nem valának, nem üztek volna kóbori életet, de erre csak azt lehet felelni, hogy a' háború folytatás az időben szokás és mintegy úri dolog volt, más nemzetek is mint felyebb megje-

feledvén azt, hogy nagyon sikámló úton indultak el, mikor csupa szó hasonlatosságból következtetnek, mire Lisbonától elkezdve Peckingig, Islandtól a' Négerek lakhelyekig minden nemzet nyelveiben bőven akadhatni, és Leibnitz és Eccard minden vizsgálatjaik után is nem tudták a' csomót feloldani, mivel a' kölcsönözések, átváltoztatások észre vehetetlenül estek és esnek meg, 's annak kinyomozása, mikor, mikép,

gyeztetett hason teteket követtek el. A' német nyelvet legbővebbnek tartják a' Tudósok Europa minden nyelvei közt, és széles elágazásaiban gazdag kincsekkel bir, maga a' nemzet is hatalmas volt még Róma virágzó korában, de azért a' tudományokban, úgy mint ma vesszük, járatlan volt. Ha nem igaz is a' mit Bodinus ír (*Method. ad Hist. Cognit. p. 104.*) *Germani Taciti temporibus omni disciplina car fuere, ut parum a bestiis discreparent*, a' minthogy nem is igaz, de másfelől igaz szent Hieronymus bizonyossága a' IV-dik századból „Hieronymus epist. CXXXV. callosam tenendo capulum „Germanorum manum, ac digitos tractandis sagittis aptiores, ad stilum calamumque sua demum „aetate mollescere demum cepisse adfirmat.“ (Jac. Burckhard de Linguae Latinae in Germania fati Wolfenbütteli 1721 p. 16) Így voltak a' Magyarok is kezdetben, inkább lovagolni mint írni, inkább harczolni mint tanulni szerettek. Gilbertus Genebrardus Chron. L. 11. ad annum V. C. 428 apud B. G. Struve Fasc. 1. actor. Litterarior. ex Mss erutorum p. 40 írja „Disciplinarum capaces quum „nonessent Germani ab octingentis annis duntaxat „idest a Carolo nostro Magno ut ipsimet adfirmant „suam linguam literis coeperunt (deák betűkkel) „exscribere et cum christiana religione Musas excipere“ Még Aeneas Sylvius idejében is és így a' XV-dik században a' tudományokban nem voltak elébb a' Magyaroknál a' Germánok, 's tudva van a' német Tudósok előtt, mennyit tett ez az olasz biboros Pap arra, hogy a' német fő urak udvarában a' tanulás szeretete megindulhatott, kikről írja egy

és kitől vett egy vagy más szavakat át, meggyőzhetetlen akadályokkal van öszveköttve, hol a' *vocum numerus, junctaeque umbone phalanges* sem használnak már, mivel nem csak a' görög és deák, hanem minden más europai nyelvek az ásiái régibb nyelvekben lelik fel gyökerezetjüket, mellyek ujra egy valaha köz anya nyelvben öszvefolytak. (Nro 44.)

levelében (epist CXI) *Principes equos potius et canes alere, leones ursosque multa carne pascere solitos, Postarum intestinis nihil praebere.* Más vele egy idejü olasz Tudós Joan. Ant. Campanus is így ír (epist. 15. Lib. IX.) „Germani comparare libellos „perfacile, naturam bonis artibus imbuere nequaquam potuerunt, Gens victu aspera, inculta moribus, studio venandi et militiae barbaricae dedita, quae ad justum congressum multo etiam paratior, haec studia humanitatis non tam attingit, quam non potest capere.“ Czelirányosnak véltém e' példákban világossá tenni, hogy a' nyelvek, és nemzetek tudományos kifejlésében egyiket a' másik felett oknélkül ne taxáljuk. Midőn Aeneas Sylvius (Epist. ad Diversas 1. CXX.) írja hogy St Gallenben a' klastromban szépkönyvtárt talált, csudálkozik egyszersmind. hogy ott körül belől a' tanult embereknek nagy fogyatkozása van, de hozzá teszi ezeket is „Ante centum ferme annos, et antea trecentis quadringentisque non invenies, qui per Italiam sermonem habuerit tersum et lucidum. Sed ecce revixit eloquentia, et nostro quidem saeculo apud Italos maxime floret. Spero idem in Teutonia futurum“ Be is teljesedett mondása, mert az Otfried és Roswitha nyelve Lessing és Göthe kezeik által erőt és rugósságot nyert.

(Nro 44) Tudós hazánkfia Bayer írja az első anya nyelvről: „Hic equidem amicissimo viro (Theodoro „Vualthero) vehementer adsentio, esse innumeras „voces passim per orbem terrarum dispersas, quae „ex priscorum parentum sermone permanebant, eo „vero cautius in hisce esse advertendum animum,

Bár nézze át valaki a' Gyarmathitól olly nagy gondal egybeszedett Vocabulariumot, (Bécs 1816.) mellynél már a' sláv nyelvre nézve kedvezőbb gyűjteményt alig lehet találni a' Dankovszky által megindított szótáron kívül (Pozsony 1833.) ha t. i. arról van a' szó, mivel gazdagított az bennünket, kivált hogy Engel is éppen ott ezt a' véleményt támogatja, megfogja látni könnyen, ha Leibnitz vizsgálatait is az angelsax, goth, 's más északi nyelvekről végig nézi, és az általa használt kutfóket magának kitarja, hogy a' *confusio et commixtio linguarum* teljességgel nem ugy esett meg, mint némely nyelv fejtegetők a posteriori kiszabták annak az utját, hogy a' *Kelto Scythia, Sauromat*, régi *Indus, Aethiopiai, Iberiai* nyelvekre kulcsot sem kapunk ma már az egy hozzá vetésen kívül, pedig a' dolgot ezeknél fogva lehetne csak tisztán meg

„ne vel ad cognationem earum gentium, quae iisdem
 „vocibus utuntur, vel ad commercium earum inter
 „se conjecturam temere expediamus:“ majd lejjebb ír-
 „ja: „Standum potius a' partibus illorum, qui eas
 „modi harmoniam vocum a communi origine scy-
 „thica repetunt, quale exemplum habes in Commen-
 „tariis. Academ. Tom. 1. p. 396 *Rhos* et *Rha* latinis
 „quoque *rinus* dictus, unde Hispanorum et Lusitani-
 „norum *rio*, item tamulis *Ara* (Historia Regni Grae-
 „corum Bactriani “ Petropoli 1738. p. 129 — item
 Christ. Theod. Waltheri missionarii Danici apud
 Trangambarienses *Doctrina Temporum Indica*
 p. 163. — A' magyar *ár, árad, áviz* varia-
 tióirtól szólanni fogok nem soká a' Bayer ál-
 tal érintett oknál fogva, itt csak Heyne
 értelmét említem még meg de fide histor. aetatis
 mythicae Götting. 1798 (minélfogva ez a' Tudós azt
 hitte, hogy az eredeti nyelvet többé fel nem talál-
 hatjuk, sem a' tulajdon képi tőke nyelveket meg
 nem határozhatjuk, az etymologia nem lehet az
 illy magyarázatokban biztos alap többé.

kezdeni: p. o. a' 'sák, *apa*, *atya*, *anya*, *már*, *kán*, *vár*, *buxa*, *szamár*, *bán*, *baján*, *sereg*, *márcány*, *ur*, *mér*, *malom*, *mony*, *putton*, *vezér*, *arany*, *szent* és *vitéz* szókat megemlítve, ki fogja megmutatni és ki fogja elhinni, hogy azok sláv nyelvből vett kölcsönözéseink, midőn ezek Európában mint Ásiában közönséges kiterjedésűek, (Nro 45.) különösn pedig a' *szent* és *vitéz*

(Nro 45.) Értekezések, és disputátiok nem világosítják fel ugy a' nyelvügyét, mintegy kritikai szótár felvilágosíthatja, hol factumok beszélnek, 's több nyelvekből a' rokon gyöker vagy leszármazott szók egymás mellé állítatnak, csekély Gyűjteményemből én is nem soká, mint Dankovszky tett. közre bocsátom az *A* betüt, az öszve hasonlításból csak nyerni fog a' nyelv tudomány, a' mi fő dolog a' nyelv vitákban. A' felyebbi 41-dik számalatti jegyzéshez képest közlöm itt az *asztal* szóról való felvilágosítást, mellyet Gyarmathi vagy is inkább Engel, Dankovszky, Fogarasi sláv kölcsönözetnek vallanak.

Hammer' azt mondja, hogy az *asztal* nevezetet görögből kölcsönözték el az Arabsok is, 's a' *szavolagból* *ostul* szót formáltak. (Jahrbücher der Literatur 1831 Band LIV. S. 53) orosz és lengyelnyelven *stol* = *asztal* *stolnik* = *asztalnok* (Gyarmathi vocab. p. 4) Tótul is *stul* = *asztal*, mellyből Bél Mátyás szerint is formáltak osztán a' Magyarok ki az *asztal* szót (Miscellanea Berolinensia Tom. IV. 1734 p. 208)

Ellemben Ádelung a' németh *stuhl* szó alatt azt mondja, hogy annak sokféle a' jelentése 1) valamelly álló dolog, 's gyöknek a' *stiel* szót teszi, melly a' *stehen* igéből lett. 2) Tulajdonkép tett régen oszlopot görögül *στηλη*, *stolos*, epirotice *stula* albanice *stjula*, hová a' német *stolle* és *stiel* szók is tartoznak. 3) Képesleg jelent álló vagy tökepézt is, Svéd nyelven *Hufaenlstal*: jelent több egy nemű dolgok öszveségét is, islandiai nyelven a' *stol*. Boxhorn glossáiban *stual* = die Last.

4.)

vitéz szókat azért, hogy a' Soraboknak *Svantevit* bálványok volt, mellyet Frentzel Ábrahám

4.) Legszélesebb értelemben jelent állót, a' mire rakni lehet valamit. Svéd nyelven *stol* jelenti az olly padlázatot is, mellyre az árusok kirakják eladó portékáikat, középvégi deák nyelven *staulus*, *stallus*, honnan a' franczia *étaler* szó (auslegen auskramen, kitalálni: erről a' *tál* szóban fogok többet elmondani) csehül *stůl* úgy fát is tesz. 5) Szorosabb értelemben a' *stuhl* széket tesz, mellyen ülhetni. Otfriednál *stuhl*, alsó saxoniai dialectben *stool*, angelsaxul *stol*, angolul *stool*, Ulphilásnál *stols*, wallisi nyelven *ystol*, slávil *stolek*; középvégi deák-ságban *stolium*, honnan *Faldistolium* olly szék, mellyet öszvelehet rakni, miből lett a' franczia *Kautenil* (karszék). Eddig Adelung —

Akár a' görög *στῆλη* (*lapis e terra exstans*) millyenen ültek és ettek Homér' bajnokai, akár a' *Στολος* (*columna, fulcrum, item graphium, stylus*) légyen is a' gyökér, bizonyos, hogy a' görög *ασολος* (*non fulcitus columnis*) legközelebb jár a' magyar asztal szóhoz, mert hajdan hihetőleg csak a' föld vagy kiálló kövek szolgáltak asztalul, mig a' szükség mesterségeket találtatott fel. *ystol* = *sella* a' celta nyelvben is (*Glossarium Celticum apud Leibnitium in Collect. Etymol. p.146.*) A' *stehen* igéből lett *stein*, mint görög *ειον* a *εωω* quia stat in terra, a' mi Adelung értelmével is talál (*Joh. Claubergii Ars etymologica Teutonum e Philosophiae fontibus derivata Duisburgi ad Rhenum 1663*).

„*Stal* veteribus Teuton: cathedra Episcopalis „apud Lazium. In Belgico *driestal* pro sedili, quod „habet tres pedes. Apparet olim *stal*. Teutonibus „fuisse usurpatum pro sede sedili (*stelle locus, se- „des, ita stallus in choro et locus in capitulo. Abra- ham Mylii Archeologus Teutonicus p. 158*). Már ezeket így tudva, nem mondhatni, hogy a' Magyar tót nyelvből kölcsönözte az asztal szót, mert látni való, hogy az isok értelmű és szélesen kiterjedt szó, különben hasonlósággal lehetne állítani, hogy a' görög, arabs és más északi nyelvek is a' sláv nyelvből vették azt át, a' mit megmutatni nem lehet.

és Dobrowszky szent vitéznek magyaráznak,

De haszinte a' tót nyelvből vette is volna azt át a' Magyar, annak más okot nem tudnak adni az ellenfelek, mint azt, hogy a' ki jött Magyaroknak nem volt *asztalok*, vagy nem értették az asztalos mesterséget, 's így hibáztatván nállok az asztal észfogója, nyelvekben sem volt meg az azt kijelelő szó. Az illy merő hypothesis ellen sok kétségét lehet támasztani, p. o. hogy a' historia ellene mond annak, hogy legalább a' főebbek, kik olly ékesen ruházkodtak asztalról ne ettek volna addig, mig itt meg nem telepedtek, továbbá meg kellene azt is magyarázni osztán, miért az asztal szóval együtt a' *szék* szót nem vették át Magyarjaink a' tót nyelvből, mert a' *stolek*ből észébe sem jutott még senkinek a' *szék* szót kibozni; de nem is lehet, mert *Abaszék* ma is Georgia körül hallható, (mint azt *Aba* és *szék* szó alatt előfogom adni) már pedig asztalt *szék* nélkül kölcsönözni erőltetett dolog, mihelyt a' szegénység vagy szükség okaiból indul ki az ember, a' mellett az asztal és tál, a' kitalálás, és asztalra rakás egy máshoz correlativumok, ha a' franczia *étaler* ige nem sláv kölcsönözet (mint a' *tál* szó alatt látni fogjuk) bizonyoson a' tál, és tálalás szavaink sem tót kölcsönözetek, mert *szék* és *tál* nélkül kölcsönözni az imént elmondottak szerint nem lehet. Figyelemre méltó az is, hogy a' *láb* szó (p. o. asztal láb) viszont talál a' görög *λαβη* szóval (prehensio, ansa, manubrium) a' *lábás* a' *λαβός*-sal (manubrium, forceps, vulsella, fibula) melly *láb* szó viszont több nyelvekben feltalálható mint a' maga helyén ki fogom mutatni, itt melleleg említvén meg, hogy a' föld mérők asztala *Astrolabium* (arabul *astarlab*) név alatt közönségesen ismeretes, ámbar nem magát az asztalt, vagy nyeret (Adelung-*Gestell*-je vagy *stuhl*-ja) hanem a' szerszámot értik a' föld mérők és csillagvizsgálók alatta, mellyel szegeleteket vesznek le és mérnek meg. Különös az is, hogy az illy tartót vagy nyeret az Attikaiak már *Astrabe* (*Ἀστραβή*) nek nevezték, nevezetesen Demosthenes él e' szóval nyereg helyett egyik beszédjében. Helladius (Chrestomathia cum Notis Meursii Ultrajecti 1686) meg is magyarázza honnan van az,

(Nro 47.) csak ugyan nem fogjuk sláv adomány-
nak venni, hanem ha a' deák *sanctus* a' francia
sainte a' persa *zend* a' német *Zendgericht* szókat
is Svantevitből akarjuk következtetni, és még
is nekünk Engel szerint (Gyarmathi vocab. a'
vezér szóban l. XIII. et seq.) a' vár építést is
a' sláv néptől kellett eltanulniunk! miért nem
a' *vitészéget* is egy uttal?

Spittler legalább egyenesebb a' Magyarok-
hoz, ki a' vár építéshez való értést nem ta-
gadja meg tőlök, 's tudva van az is, hogy a'
régí sláv költeményekben p. o. a' Tandariásban
1483-ból szó sinta a' vitéz névről, hanem *Dobry*
fordul mindenütt elő (Nro 48.) midőn a' *Vitéz*
östörzsökös magyar nemzetségű familia Erdély-
ben okleveleknél fogva felviszi magát már a'
XII-dik századra. Igy van a' dolog a' *Hari, Bán,*
Bannus, Dárda, Talp, Tok, Gát, Madár, Len,
Lándzsa, Gúnya, Eszterág, Angyal stbb. szavak-
kal, melyek a' celta, görög, deák, olasz,

t. i. az öszvért hajdan astrabénak hívták, 's a' nyer-
get is: mellyet rá tettek, rólla nevezték el. Arra az
időre mutat a' név, mikor az emberek nem tudván
még megszelidíteni a' lovakat, a' béke türőbb
számár hátát használták utjokban, evésekben, kel-
tekben, jártokban, mint ma is a' vándor csapatok
cselekesznek Ásiában.

(Nro 47) Swjatj Dobrowszky szerint heilig *witéz* =
Sieger honnan a' *Szujatowit* vagy *Svantevit*. Fren-
tzel Mihály *Sonnen mannak* magyarázza, de test-
vérje Ábrahám mint Dobrowszky heiliger Sie-
gernek veszi (l. Allgem. Lit. Zeitung 1832 Septemb.
S. 113 a' Legis munkája birálatját) — A' német
Sende és *Zent* szókról (Sitten gericht) l. Adelangot.

(Nro 48.) Litterarische Nachrichten von einer Reise
nach Schweden und Russland von J. Dobrowsky
Prag 1796 S. 59.

sláv, goth 's más ásiai nyelvekben is előfordulnak, a' nélkül hogy a' sláv nyelvet, melly maga is ásiai származatú köz anya nyelvnek tekintetnők. Temler és Dobrowsky a' sláv és skandináviai nyelvekben sok hasonlatosságokat felfedeztek, de azért nem következtetnek azokból egy vagy más nemzet polgári állapotjára, miért kelljen hát éppen a' kijött Magyaroknál illy fonákságot elkövetni, helyes okát nem látom, különben a' tulságoknak kezdete 's vége nem lesz, 's majd arra a' következtetésre is vetemedhetik még valaki, hogy mivel az orosz és cseh nyelvben *Pár, Pára*, a' magyarban *párászat*, a' *Deset* és *Désiát* tizet jelentnek, ezek a' lélekzést és szám-lálást is itt Európában tanulták meg.

Ha nem ettek Magyarjaink kenyeret Ásiában, és bort nem ittak, hanem ló és farkas hússal éltek, tejet és vért ittak, (Nro 49.) honnan van az még is, hogy nem a' sláv *Chleb* vagy *Chleba* és *Wino*, *Wjno* szók ragadtak meg nyelvében, hanem a' *kenyér* és *bor*, mikhez a' sláv dialektekben hason szókat sem találhatni? hogy már Oláh Miklós *Buxa* nevü falut emlit, hogy *Búzamező* genus *Buxád* vicus et sacellum *Kenyér*, ismét *Kenyérfalu*, *Kenyérmező*, *Boros* és *Buzás* *Bocsárd* és több *Buzás* nevek régi történeteinkben jókor elő jőnek? hogy *Ungur falván* Erdélyben 27 magyar familia *Boglya* nevet viselt? honnan van az, hogy az *Ugar* szó a' deák *ager* a' kiholt régi georgiai vagy is tudós nyelvbeli *agarak* és *agarak*, nem pedig a' sláv *zemlja*, *zeme* *zembla* szókhoz huz? mi az oka, hogy az *árpa*

(Nro 49.) Engel (Gyarmathi vocab. l. c.) Anonymus szavaiból *non comedebant labores hominum, sed carnibus et piscibus vesceruntur*, 's. az ásiai Tatórok élete módja után tesz illy következtetést.

szót nem találjuk fel a' sláv nyelvben, hanem a' georgiai *árpa* pataokban, a' magokat magyar-fajnak tartó karátsai népnél hasonlóképp árpát jelentő *árpa* szóban, mint szinte a' török nyelvben is feltalálható, hogy Árpachánról emlékeznek a' napkeleti historiák, ki Hulaküt felváltotta? hogy Tacitus Árpó Cattus vezérről tesz említést? hogy az *árpás* víz, villa *árpás*, *árpástó* régi okleveleinkben mindegyre elő fordulnak? (Nro 50.)

(Nro 50.) Temler Christ. fridrikról dániai status tanácsosról (+ 1780) l. Jens Worm *Dänisches Gelehrten Lexikon* Th. 111. S. 771. — és Dobrowsky utazását lap. 17. 18. Castellum *Buza szigeth* Oláhnál Hungar. C. 7. Pouca de villa *Buza* 1219ből in ritu expl. verit. p. 219. Erdélyi püspök Demeter időt bizonyító levelében (literae revisionales) 1375ből Michael *Buzas* (Benkő Gyűjtem. mss) Castrum *Buza* II-dik Wladislaus oklevelében (Catal. Bibl. Szechen. T. 11. p. 58.) *Buza* helység Dobokában (Regestum Transylv. de anno 1702 mss) Az Atta bég dynastiában Persiában hetedik Dynasta volt *Buza bah* 1140 körül (Malcolm Geschichte Persiens T. 1. p. 250) Pázmándy (Schediasm. Praeludialia p. 247) a' *Busyges* nevet is idehuzza, ki Plinius szerint az ökrök és szántóvas használatját feltalálta 's hozzá teszi (p. 387) *Buzas* teste Herodoto genus Medicum v. mediai nemzetség. László erdélyi vajda 1297-diki oklevelében genus *Buzad* említettik (Cath. B. Szech. T. 1. p. 458.) Haller György és Sigmund testvéreknek szóló 1607-beli adománylevelében *Buza mező* (Collect. Benkőiana mss) Blasius *Buzás kétszemeti* 1603-ban megholt reformatus Superintendentens (Jos. Benkő Transyl. Vindobonae 1778 T. 11. us. ('s tán nem csatlakozom ha a' *Bosa* ital nevé, mellyről Priscus már Atilla idejéből emlékezik, melly név ma is Afrika belső résziben mint Ásiában szertesztét használtatik, az Oby víz mellett lévő *Buzak* várost is idehuzom, mellyet Ysbrant Ides említ, mikről a' *Bosa* szóban környülállásosabban fogok egy kor értekezni. A' *Kenyér* falut (vicus Kenyér) említi vi.

Valójában eleget szoltam már is egy olly tárgy felett, mellyben maga az orosz őszveha-

szont Oláh in Hungaria c. XV, Báthori István a' Kenyér mezőn kápolnát épitetett, hol az erdélyi Püspök két száz lovassai elestek a' viadalban. (1479) *Szántó kalma* említettik Hunyadban mint régi helység az 1702-ban készült regestumban, Pristaldus *Szántó* 1217-ből in ritu expl. verit. p. 253. *Vad verem* az 1702-beli Regestumban. Alsó Fejér vármegyében terra *vetis* v. *vetés* a' nagy váradi ecclezsia birtoka 1265-ben V-dik István adomány levelében (collect. Benkő) *Boros* és *Buzás Bockárd* ma is fenn lévő helységek nevei Erdély történeteiben már a' XIV-dik században többször elő fordulnak. A' mit Regino ír: *Vivunt non hominum sed belluarum more* (t. i. a' Magyarok I. Horváth István Rajzol. I. 67) *Carnibus, ut fama est, crudis vescuntur. Sanguinem bibunt, corda hominum quos capiunt, particulatim dividentes, veluti pro remedio devorant*: látni való, hogy csak hirtől írja, *ut fama est*. Spittler már nem adott hitelt az illy chronikásoknak, és nagyon helyesen, mert tudva van a' középvévi chronikákról általjánosson, hogy szavaik a' nemzetek őszvekapcsolása és characteristicájok felett nem lehetnek magokban pragmatikai hitelűek, kivált hogy nagyobb részek alig olvasott néhány deák codexet el, görögöt pedig majd nem is olvastak, 's leginkább a' mit Justinusból 's Curtiusból tudtak alkalmaztatták osztán írásaikban is az így gyűjtött fragment ismereteiket, mellyekben chaoszt eleget de systemát nem találhatni. Így p. o. a' Horváth István által őszve állított helyei Reginónak a' Justinuséval első szemmel mutatják, hogy az első az utolsót írta csak ki, a' vér italt és ember sziv evést pedig mivel nem találván Justinusban, mint az a' Parthusokat le írja egy, *uti fama est*, záradékkal odakapcsolta. A' magyar philologia egyszer még nagyobb tisztába fogja hozni az illy állítványok alaptalan voltát, mert ha gazdasági szavaik p. o. *szántás, vetés, búza, árpa, ugar, 'sák, malom, kert telek, rozs, kender, szőlő, aratás* stbb régi okleveleikből már kimutathatók, ha meg bizonyítatik

sonlító nagy szótár egyedül elég bizonyosság arra, hogy a' föld külömb külömbféle részefben lakó

az is, hogy azok Ásiában is divatoznak, p. o. a' Jenizeí Tataroknál Pallás szerint *Kinder* = Kender, úgy valóban olly közönséges állításon megnem nyughatunk, hogy a' magyar a' sláv nyelvből kölcsönözte el az illy szavakat, hanem ha chronologic hiteles datumoknál fogva belesz bizonyítva mellyik szót mikor kölcsönöztük, a' mit pedig lehetetlen megtenni — azért *opinionum commenta delet dies, naturae judicium confirmat*. Igy p. o. *luhere* (lóhere) előző az 1326-beli oklevélben, *keudertó*, *kender-ásztató* az 1293 *cser* az 1193 *gyümölcsös fa alma*, *szil*, *bik fa sttb.* az 1225 *szőlő hegy* (zulhegh) az 1291, *telek jobbágy* az 1082 *vokpynche* (vak pincze) az 1336, *Henchmolma* az 1341-beli oklevelekben. (Cornides gyűjteményeiben) *Boroskun* patronus Abbatiae 1219-ből (in ritu. p. 194) genus *Boroskun* v. *Borokun* 1217-ből (honnan gondolom a' Boronkai familia származatját — a' magyar *bor* 's német *bier* 's *beeren*, *beere* szók ásiái közös származatját előfogom adni) *Borsómező* a' Borberekí fisealításhoz tartott már a' XV-dik század végével (Benkő Transylv. T. 11.) *Bogja* hoc nomine 21 patres familias in Ungurfalva (Regestum de anno 1702 in cotta Belső szolnok) Nográdban is van *Baglyasallya* falu (Kresznerits szótára) *cseresznyés erdő* 's tán a' falu 1449-beli metalis levelében Koloóban (coll. Benkő) villa *Kenderes* (Cundurur, honnan a' Kenderesi régi nemzetség in ritu. de anno 1229 p. 263) *Egres patak* 1326-ból (Cornides) *Egres* helység Oláhnál (e. 170 lc.) *Egres patak* (palus quae vocatur Egres patak) 1223-ból, *Pusxta Egeres* Tor-dában 1537-ből honnan a' régi Egeresy Familia (coll. Benkő) *Nagy Eke mező*, *Kis Eke mező* Szent László idejéből Zsigmond új adomány levelében 1421-ből. *Gerebenes* falu in nova donatione pro Petro Zelemir 1583-ból. Stagnum *Hagymás*, colliculus *Hagymástuk* 1211-ből, *Jármos* falu 1626-ból, villa *Jarum* 1217-ből, villa *Szöllős* (zolos) 1217-ből (in ritu.) *Keve* v. *Keve* föld Comes de *Keve* 1217-ből (in ritu). — Erdélyben ma is *keve* számára kötik a'

nemzetek nyelveiben sok hasonlatos szók talál-
tathatók, minek okát tisztán nem tudjuk, és ma-
gában a' slav nyelvben is elég georgiai, goth,

gabonát 's úgy rakják az asztagot — maga az *asz-
tag* szó sem sláv kölcsönözlet mint Dankovszky 's
mások vélik, a' mit szótárom igazolni fog — *Keve*
vezérünk neve is ide tart. (villa *Kovachi* 1221-ből,
oppidum *Kouvalshaza* Oláhnál (c. 16) *Kis Kalán*
v. alsó *Kalán* Hunyadban 1625-ből régi birtok neve.
Ludasheve 1211-ből Cornidesnél, *Lugas* v. *Lugos*,
mellynek lakossai Oláh Miklos szerint mind lovas
katonák voltak (c. 17.) *Pintér* civis castris Nou-
grad 1219-ből, (in ritu) *Rovás* régi hely név (in
registro 1702) *Timár*, 1317-ben (in ritu) villa *Mé-
hes* 1229-ből. *Megyesmál* 1275-ből.

Mind ezeket figyelmeztetés végett érintettem
csak meg, 's hogy elő adásom nem homokon épül,
bizonyítsák bé az *árpa* és *ugar* szókról itt tejendő
jegyzeteim.

Á R P A.

Ezt a' szót Kassai a' deák *rapa* vagy répa
szóból kerekíti ki, (Szótár I. 198.) de hogy mind
a' kettő földben terem az csak ugyan nem ok a' be-
tű cserélgetésre, 's az *Arpa* szó kiformalására,
nem lehet ok azért is, mert az olly nemzeteknél is,
kik a' deák *rapa* szót soha sem hallották a' maga
tisza hangjában fennmaradt.

Törökül is *arpa* árpát jelent, *Arpa Emiri*
Gerste intendant Hammer magyarázatja szerint
(Jahrb. der Liter. LIV. B. S. 37.) Malcolm 1355-ből
emliti *Arpa Chánt* a' Hulaku dynastiából, ki Dsen-
gis Chán marakéka volt. (Geschichte Persiens T. 1.
p. 282.) Herbelot *Arba* chánnak írja (Biblioth. O-
rient. T. 1. p. 65.) Klaproth *Arpa tschai* patakot
emlit Georgiában, és a' karátsai nép nyelvében is
az *arpa* szó árpát jelent (Reise in den Kaukasus
Halle 1812. B. 11. S. 51.) Porter leg újabb útjában
Arpatchia, törökül *Arpatschai*, régen *Harpasus*,
melly szóban már Pázmány az *Arpa* szó létezését
gyaqitotta (I. c. p. 830.) Tacitusnál (annal. L. II.)
a' *Cattua* fővezér neve *Arpo*, 's a' folyó viz neve

szász, görög, magyar 's más napkeleti gyöker szók találtak, de azért a' józan vizsgálódó nem fogja attól az eredetiséget és szűzességet megtagadni, sem korcsossággal a' nemzetet vá-

Arpos, Plinius is Árpás, folyvizet emleget, melyet Pázmándy (Sched. Praelud. p. 595.) a' mai Karamaniában keres. Cicero hazája *Arpinum* ma *Arpino* qui et Arpinás dicitur, graece *Αρπινό* (Nolteni Lexicon antibarbarum p. 235.) 's tán a' franczia *Arpent* szó is ide foglalható, melly föld mérték neme 's Leibnitz csak gyanítólag magyarázatta, „ab *arando* *aripennis* quasi aripendis, arandi mensura. Pen-, sum enim non tantum pro pondere, et pro mensura sumitur.“ (Collect. Etym. p. 2.) Belső Szolnokban *Árpástó* helységet Mindszenti Benedek nyerte el 1607-ben az adomány levél szerint, 's *Árpás* nevű nagy falu van Fogarashoz közel Erdélyben, ugy *Árpás* patak említetik II-dik Andrásnak 1223-ban költ öklelevelében a' szebeni szent László praepostása felett „cadit in rivulum, qui dicitur *Árpás*“ tehát közel Árpás faluhoz — (Collect. Benkő) Kresznerits több *árpás* és *árpád* helyeket felhoz szótárában 's nem ok nélkül az *Árpád* vezér nevét is ide csatolja.

U G A R,

Dobrowszky (Allg. Literatur Zeitung 1799. Nro 214.) nem hagyja helybe Gyarmathi öszve hasonlítását az *ugar* szónak a' lapplandi *ukkar* szóval, melly industriát jelent, mert ugymond az ugar a' sláv *ugor*-ból lett, németül die *Brache*: de a' deák *ager*, a' görög *αγρος* (rus, *ager*) a' georgiai *agaraki*, az örmény *agarak* (latine *ager*. l. Altert über die Georgianische Literatur Wien 1798. S. 155.) a' magyar *ugor* a' sláv *ugor*, orosz *ugar* (Vocabul. Gyarmathi l. 86.) góth *aggrs* szók csak egy köz eredetre mutatnak, mellyeknek gyökerét, mint az az első anya nyelvben lehetett talán az arabs nyelv, ha szinte eltávozóbb értelemben is, a' *gor gur* szókban (*rupes*) fenntartotta, honnan Pfeiffer (Critica sacra Dresdae 1680. p. 433.) a' samaritan *gju*, *gjriini* szavakat is

dolni, ha bár látja is, hogy a' német tudósok még ma is rőt színekben festik le a' német országi sláv eredetű népeket, kiket erőhatalom hódított meg, kik a' német földön is vonakodnak a' győ-

származtatja, miről a' *Goró*, *Gara*, *Garay* magyar familiák neveiben bővebben szólok. Akármint legyen azonban magával a' gyökér szóval a' dolog, annyi bizonyos, hogy az *ugar* szó sok változáson ment keresztül. Mylius Abrahám német Archaeologus czimű gyűjteményében, mellyet ki adott Ecard a' régi német írókban már illy változtatásokat talált *Acher* = ager *Achro* = agrorum, Kéronál *Achrum* = agris, *Acker* Belgául ager. — Clauberg egy jó Etymologus, kit Leibnitz is nagyon becsült írja már említett könyvében (in Collect. Etymol. Leibnitii p. 219. *Nulla est magis amica consonantium societas, quam si plane similes jungantur ut akker ager αγος*. Hogy a' német *Akker* nem egyéb a' deák *agernel* Adelung is tanítja. A' paraszt németül (írja Adelung) der *Ackermann*, angolsaxul *aecermon*, *aecer*, *ceorl*. Alemann dialectban *ackerman*, schvéd nyelven *Akermann*. Tatiánál *Akarbigengiro*, honnan az orosz *Ackierman* város neve is. A' *gor* gyökér a' régi német *Anger* szóban is mutatkozik. — Der *Anger* Adelung szerint a' szántó föld széle, mellyet fű fogott fel, másodsor jelent minden füves helyet a' mezőn, a' kaszállótól való megkülönböztetés végett, a' régi írónál már *Anger* legelőt, ugart tett, 's Schilter helyeivel bizonyít, a' közép évi deákságban *ancra*, *angra*, *anchra* szók jönnek elő, mellyek völgyet 's legelőt jelentenek: Schwéd nyelven *äng*, islandisch *angur* *bedeuten eigentlich eine Fläche an dem Ufer des Meeres*, Dán nyelven *Eng* most is gyep mező, *grasanger*, *baumanger*, *gemetnanger*, *Schindanger* etc. *Ungearan* Willelramnál annyi mint szántatlan (ungepflügt — ugar). *Igiar* Arméniában egy megye neve volt, hol Salam az arabs Khalifa Vathek küldötte a' IX-dik században keresztül utazott, mikor Derbendbe ment. (Herbelot Bibl. orient. Tom. III. p. 336.) Már itt az *Igur* v. *aigur* vagy *oigur* napkeleti Turk nemzet mint a' *Hungar*, *Hungarus* név magyarázatjaiba

zelmes részszel erkölcsi kép is egy testbe és lélekbe öszve forradnia. (Nro 51.)

Otrókotsi; *Bél Mátyás*, és az öregebb *Ribini* dicséretes példáit adták a' hontörténet, és nyelv-szeretetek, kiket méltán követhetnének némely újabbi egész ellenkező szellemből dolgozó íróink,

is bele lehetne ereszkedni, ha a' czéltől messzire nem vinne, de elégnék tartom figyelemzetni az olvasót arra, a' mit Horváth István a' *Georgiaiakról* mint föld mivesekről. a' *chorazmiusokról*, *Agriannusokról* elmondott, (Rajzol. I. 52.) 's rövideden még megjegyezni, hogy a' görög *αγρος*, *ager*, ugor szókhoz tartnak még az örmény *aigher* szó, *Aighergol* egy tónak a' neve a' Kárp viz mellett (gol = tó) lásd a' Mongolok gyakori berontása historiáját Armeniába *Nouveau Journal asiat.* 1833. Nro 70. p. 276. — a' török *aghri* szó. — Ararát hegynek törökül *Aghri daghi* a' neve, közkimondásban *Aher daghe*. Az elnevezet, úgy mond Klaproth, *Agort* vártól jöhet, melly Ararát hegyén volt. (p. 371.) Az *Agra*, *Eger* 's más hason változtatásai az *ager* és *ugar* szónak Indiában is nyomozhatók, hol a' híres *Agra* várost Mohammed *Baber* Tatár Chán bevette 1498-ban (*Denkwürdigkeiten des Zerhiredin Mohammed Baber*: ángolból fordította Kaiser Leipzig 1828.) Maga a' tatár *Baber* v. *Babour* név is nem egyéb a' *Bobori* magyar nemzetségi névnél. Sokat hozhatnék még feljegyzeteimből a' görög *agra*, *agros*, a' deák *agrestis*, *agareus* szókrol, de az itt már is hosszára terjedett jegyzetet be rekesztem azzal, hogy felső Németországban is *ägerte*, *Egerto*, *egde* miveletlen földet, ugart jelentnek, (l. Adelung' nagy szótárát in voce *Heide*.)

(Nro 50.) I. *Allgem. Literatur Zeitung* 1831. Mai 8 93. hol a' többek közt a' pomeraniai sláv eredetű népről az iratik, hogy a' pomeraniaiak nem olly kutya természetűek, alázatosok. ravaszok, boszszú állók 's más rossz tulajdonsággal bírók mint más sláv lakossai Német országnak, kiket erővel hódítottak meg a' Németek, és sokáig kemény nyomtatás alatt voltak.

mert olly világitók után menni, mint a' megneveztem írók, teljeséggel nem szégyen. Bél Mátyás még az elmúlt közelébbi század elein hathatósan kikelt a' magyar nyelv ügyében a' berlini folyóíráásokban, 's midőn Gróf Erdődy 1741-ben még németül köszönte meg, hogy korona örnek elváltak, (Nro 52.) Bél Mátyás négy, Ribini pedig tíz év múlva viszont ki keltek a' Hungari Mastygesek ellen, 's a' *Radvanszhyak, Pronayak, Jeszenákok* majd meg is bizonyították, hogy érdemes tanítóiknak nem voltak érdemtelen tanítványai. (Nro 53.)

Futólag emlitem itt meg, a' mi csak egy külön dolgozásnak lehet tárgya, hogy nyelvünk nyomozása a' kiholt, és élő nyelvekben mindég gazdagabb gazdagabb kutforrásaira vezet az emberiség történeteinek, és a' mit Creuzer az etrusiai régiségekről értekezvén mond, hogy az etrusiai vallás, és papi tudomány küszöbébe csak most léptünk bé, sokkal inkább elmondhatjuk a' philosophiai nyelv tudományra nézve, mihez az alap köveket Europa Tudóssai megújult erővel hordják mindenünnen öszve, 's a' kiholt *zend, pehlewí, deri, sanskrit, kelta,* és *sarmata* nyelveket hasonló figyelemre méltatják, millyennel az élő napkeleti nyelvek körül forogódnak.

(Nro 52.) I. Gabrielis Kolinovits Nova Hungariae Períodus, mellyben leírja Maria Theresia megkoronázását 1741-ben, ki adta Kovachich Budán 1790.

(Nro. 53.) „Frustra sunt profecto Hunno et Hungari „Mastyges illi, qui id magna virium contentione „elaborant demonstrare, *linguam hungaricam qualis „hodie in usu est, centonem esse cardinalium Eu- „ropae linguarum.* Non est enim ita, quemadmodum „cogitate omnino, neque sine adparatu id evincimus

Azok, kik *Grimm*, *Dorn*, *Hammer*, *Klaproth*, *Burnouf*, *Desacy*, *Frähn*, *Bopp*'s más tudós nyelvviszsgálók' könyveikkel nem ismeretesek, kik a' párisi és londoni ásiái tudós társaságoknak felfedezéseiket nyomba nem kísérik, a' mellett olly úttazókat, millyenek *Niebuhr*, *Gau*, *Clapperton*, *Burkhardt*, *Prokesch*, *Jomard* és társai meg nem kérdeznek, az illyenek mondom lehetetlen, hogy a' nyelv dolgában megne csalják magokat, és ha írói pályát futnak, alaptalan, csak [víz színén meritett, állitmányaik következtetésében tévelygés magvait ne azorjanak el az úton, hol megfordultak.

Milly lelkesen szólamlott fel legközelebb is *Burnouf* a' párisi academia gyűlésében e' tárgyban, midőn a' sanskrit nyelv fontosságát ajánlván, e' hatalmas szavakkal éle.

„*Philosophia*, és *historia* nélkül nincs igaz „nyelv tudomány, a' nyelv történeteinek kibontakozása magában már vizsgálati tudomány, „melly ha szinte nem magának az emberi léleknek tudománya is, legalább annak leg hathatósabb tehetsége, melly által az maga magát ki „is fejtheti.“ (*Nouveau Journal asiat.* Nro. 63. p. 272.)

„*in Meletemate ac Peregrinitate Linguae Hungaricae in Europa*, quod exstat in *Miscellaneorum Berolinensium* T. IV. Parte 11. *Litteraria* p. 198, „et recognoscemus, si Deus voluerit, in *Genesi* et „*Exodo* *Linguae Hungaricae* caris repetitis“ *Attila* „etc. *Posonii* 1745. p. 47. (Bél jegyzetekkel adta „ki *Priscus* munkáit.)

Ribini János emlékét lásd *Tudom. Gyűjtem.* 1830. IX. füzet l. 100. ki adta 1751-ben *de cultura Linguae Hungaricae* című értekezését, mellyben sok velős igazságokat mondott el olly időben, mikor azokra nagyobb szükség volt mint ma.

Mintegy 120 esztendővel ez előtt sajtótól ag irta meg már Leibnitz, hogy az europai nyelveket valamely köz rokonság köti egybe, mellyeknek bölcsőjüket Ásiában kell felkeresni,

Dorn jeles értekezést irt a' persa, german, és görög nyelv tókék atyafiságáról, azt tette *Jaechel*, a' német 's deák, *Constantius Oeconomus* (pétervári) a' sláv, orosz és görög nyelvek rokonságairól. Grimm német grammatikája nem hágy kétségbe többé, hogy a' german nyelv régi dialectussai sokban egyeznek a' görög és deák nyelvekkel, 's hol ezektől eltávoznak, mint Burnouf később példákkal ki mutatá, a' Zend nyelvhez közelitene, valamint a' sanskrit nyelv formái az első esetben ismét össze találkoznak a' deák, görög és german nyelv formáival. (Nro 54.)

A' sláv literatura fő bajnokai *Karamsin*, *Dobrowsky*, *Surowiecki*, *Schaffarik*, *Pallacky*, és *Muchart* legrégibb lakossáivá tévén Európának a' sloveneket, kiket a' régi *Venedi*, *Enedi*, *Vinidi* népekkel egy nemzetnek vesznek, bár az

(Nro 54.) p. o.

<i>Sanskrit</i>	<i>latin</i>	<i>Grec</i>	<i>Zend</i>	<i>Gothique</i>
pra	pro	πρo	fra	fra
prathma	primus	πρoτος	frathema	fruma
Siapna	Sopnus	ὕπνoς	quafna	avēfen

(Gellius noct.
attic. XIII. 9.
5. Schneider L.
315.)

praena	precor	— —	fraena	fraihan
tvam	tu	tu	thwam	thu
tri	tres	τρεις	thri	threis

(Nouveau Journal as. Nro 40. p. 53.)

egyenlő névről az egyenlő származatra nagy át ugrás, (Nro 55) még is annyit megengednek, hogy a' sláv nyelv indus ásiái származatú, valamint az össze ragasztásban a' görög, deák, német nyelvel megegyez. Gróf Potocki János hasonlót állított már 1796ban hozzá adván azt is, hogy a' sláv nyelv sok gyökér szót felvett a' deák, görög 's német nyelvből, számtalan más gyökér szavakban pedig meg egyezvén amazokkal közös birtokot gyakorol más egyéb nyelvekkel. (Nro 56.)

Nem volna szükség mind ezek megemlézésére, ha hazánkban bizonyos vélemény elterjesztésére kezet nem nyujtanának némely írók, mintha a' sláv nyelv a' maga szüzességét nem csak egyedül fenn tartani képes volt, hanem a' maga gazdag tárából kölcsön is adván, útat nyitott egyszersmind hazánkban a' civilisatióra, felejtvén *Adler*, *Reisske*, *Adlerbeth* historiai felfedezéseiket, hogy magának az orosz nagy nemzetnek a' XVdik századik még csak tulajdon

(Nro 55.) Hogy a' régi Venetek nem sláv nép, hogy a' pontusi syrmatákat nem lehet a' Tanaison tullakott sauromatákkal felcserélni, és hogy, 120 évvel Christus urunk születése előtt sláv nép Európába be sem lépett, azt Halling critikai pontossággal megmutatá (l. Jahrbücher der Literatur B. LXIII. p. 118.)

(Nro 56. Memoire sur un nouveau peryple du Pont Euxin etc. par le Comte Jean Potocki Wien 1796. Alter (Ferencz Károly) is azt írja az orosz nyelvről, hogy a' tatár nyelvből sokat kölcsönözött. „Die Russen haben in ihrer Sprache viele tatarische Wörter, z. B. *Kazna*: aerarium publicum, *Denga*: moneta minuta, *Kuschar*: cingulum, *Schtani*: caligae, *Castan*: vestis superior — est etiam turcica vox, *Kalpak*: vitta, Schlafhaube. *Ssar*: globus, cingaris *Ssaros*. A' *Sobaka* és *Lossad* is tatár szó tán, leg alább Alter egy vélekedik. *Sárteklé* cingulum: l. Ueber

nemzeti pénze sem volt, sőt a' ma is nálla di-
vatban lévő font mértékek nevei is p. o. *Griver*,
Pud, *Denga*, *Poluschka*, *Besmen* a' szomszéd né-
pektől vett kölcsönözések, kik a' IXdik és Xdik
században a' Kaspium tenger mellől nagy keres-
kedést űztek a' Balticum tenger mellett lakók-
kal, nevezetesen Schwétziával, hol Abó körül
sőt a' tenger partokon és szigeteken is sok arabs
pénzre találtak, és hogy ebben a' kereskedés-
ben a' Kozárok 's Abulghási *Madschar* népjai
részt vettek, nem hihetetlen, mihelyt nemzetünk
tör-

die georgianische i Literatur Wien 1798. p. 150
— 153. Ezekből már a' *kosár*, *kalpag*, *zár* a' ma-
gyar nyelvben is meg vagynak, *Lossad* pedig Er-
délyben egy falu neve, de ki fogja már elítélni
tudni, hogy nem Ásiából hoztuk ki e' szavakat?
Hogy nyelvünkben sok tatár szó van a' bizonyos,
azonban Gyarmathi azt már hihetőleg kimutató (Af-
finitas linquae Hungar. cum linguis fennicae orig.
grammaticae demonstrata Göttingen 1799.) hogy a'
magyar nyelv grammatikája teljességgel nem egyez
a' tatár nyelv grammatikájával.

Bél Mátyás a' maga értekezésében (*De Pere-
grinitate Linquae Hungaricae Meletema*) hosszu laj-
stromát adja az emberi test részeinek, az elemek,
és házi állatok magyar elnevezéseinek, mellyek
kettőt vagy hármát kivéve mind egy tagú gyökér
szók, azokat a' deák, görög, német, sláv hason-
dolgot jelentő szavakkal öszve hasonlítja, a' mi-
ből kitetszik, hogy a' magyar nyelvben legtöbb az
egy tagú gyökér szavak száma, hogy, nem talál-
ván azok semmiben is az öszve hasonlított nyelvek
szavaival, a' magyar nyelv külön eredetére mutat-
nak, mivel az első ismeretű és szükségű dolgok
elnevezésében különben egyeznének, a' mi a' sláv
nyelvel nem úgy van, mert az öszve hasonlításból
első szemre meg látszik, hogy az illy első szük-
ségű és ismeretű dolgokban már egyeznek a' sláv
nevezetek más nyelvekkel. p. o.

magyar

történeteit napkeleten több szorgalommal nyu-
mozzuk. (Nro. 57.)

Magyar,	Deák,	Német,	Sláv,	Görög.
ór	nasus	Nase	noa	ὄριον
szem	oculus	Aug	oko	ὀφθαλμος
száj	os	Mund	usta	ὄσση
éj	nox	Nacht	noc	νύξ
juh	ovis	Schaaf	owce	προβατον
szamár	asinus	Esel	osel	ὄνος
disznó	sus	Schwein	swine	ὄυς
Bor	vinum	Wein	wino	ὄινος

Még az igékben is egyez p. b.

él	vivit	er lebt	zige	ζωω
hal	moritur	stirbt	mre	ὄνεικω
ül	sedet	sitzet	sedj.	καθιμαι.

Jól mondja azért itt Bél „Proinde ex quali-
„cunque linguarum invicem seu adfinitate seu si-
„militudine, id quidem certo possis conjicere, po-
„pulos eos aut consociatos commercii, aut bellis
„collisos, aut permixtos fuisse migrationibus, non
„autem tuto satis consobrinos aliquando existi-
„tisse.“

Piringer (Die Magyaren Sprache p. 115.)
mondja, hogy a magyar gyöker szók száma két
ezerre is felmegy, ámbar ő csak 647. szót szedett
össze, midőn Fourmont 300 gyöker szót talált csak
a' görögben, Fulda 300 — 400-t. a' németben, Court
Gebelin 400-t. a' francziában, abban is igaza van
Piringernek, hogy gyöker szavaink nem mind egy,
hanem két tagúak is, p. o. világ, ember stbb.

(Nro 57.) A' Stockholmi tudós Academia Ev könyvei-
ben 1798-ból az első részben Adterbeth értekezik
Swetzia napkeleti kereskedéséről okúl szolgálván
a' sok talált arabs pénzek 1633-tól fogva 1781-ig
mellyeket leír.

Nincs nagyobb hebeburgyaság mint egy vagy más nyelv mellett minden philosophai elv nélkül tüzesen harczolni, vagy csupa nyelv tekintetből ki indulva valamely nemzetet erkölcsikép is megtámadni; mert ha valahol, bizony a' nyelv kiosztásban, és az emberi nem elszaporodásá-

A' legrégebb illy pénz Damaskusból való 699-ből (79-dik Hegira) Abdalmelek Kalifától, a' többiek a' X-dik századból valók, a' XI-dik század kezdetével megszűnnek az illy pénzek, mellyek Muszka országon keresztül jöttek a' Kaspium tenger mellől (l. Göttingische gelehrte Anzeigen 1798. p. 65.)

Egy tekintetet vetve a' *Madschar* városra Kuma folyó víz bal partján, melly Derbend várossa historiographussa szerint a' Hegira második századjában (tehát a' VIII-dik és IX-dik században) még nevezetes virágzatú helység volt, (l. Histor. Értek. a' Székelyekről l. 67. — Horváth István Rajzolatok l. 48.) tudva azt is, hogy a' Kozár nép az időtájban mind a' Kaspium, mind a' fekete tenger mellett a' maga erejében volt, és kereskedést folytatott (l. Balajthi József Krimia leírását Tudom. Gyűjt. 1829. VII-dik füzet l. 59.) bizonyosnak vétehető, hogy mind a' két nemzet a' baltikumi kereskedésben részt vett, hogy arabs pénzzel folyt ez a' kereskedés igen természetes, mert a' Kalifáknak mind hatalmok mind vallások kiterjedt már akkor Kaspium téraire. 's többször véres hadat folytattak a' két nemzet ellen, hogy az islami hitet közikle is bevihessék. A' históriának ez időbeli szakaszsa (631 — 879.) különös figyelmét érdemli a' Magyaroknak, 's bár minél előbb találkoznék olly író, ki a' kút főkből össze szedné az adatokat, mellyek közelebről vagy távolabról illethetik a' Kozár és Magyar nemzetet, mivel azokból osztán további biztos következtetéseket lehetne tenni, sőt ut nyilna a' nyelv tudomány segédelmével, a' Hünusok régi időszakára is át törni.

A' mit Turkuli, Lersch, Falk, Klapproth, Engel, Abulfeda a' *Madschar* városról írtak azok már nagyobbára tudva vagynak, de Pétervárában még

ban mályvek az Isten utai, 's az emberi tudomány mostanáig legalább budákol (Nro 58.) csak az öszve lánczolásokban, azért sláv, vagy akármi más metszetü tükört nem állithat egy Tudós is más nemzeteknek bálványúl, hogy abban Móses és a' Leviták' tanítása szerint hajbokoljon az Isten kiválasztott népének.

Bátran lehet azért az illy magokat elhitt emberektől kívánni, hogy húzzanak vonalt a' *chinai, tunkini, siami, tibeti, japáni, egyiptomi, malai, javai, makassári* 's más polynesiái nyelvek közt, fejtsék ki a' *mandzsuri, mongol, kalmuk* 's más tatár nyelvek' viszonyait, milly egybekötésben állhattak azok a' régi *hunius* és *hun* nyelvvel, adják elő a' Kaukasus és Káspium tenger mellett lakó nép csoportok nyelveik származatját, mi volt a' georgiai, mi az örmény vagy hajcáni nyelv? 's a' *Bagistán* szó, mint Strabó nevezi Semiramis templomát, 's a' *Venus Milytta* egyedül a' sláv *Bogastan* (castrum Dei) és *Molost*

többet lehetne arról öszve gyűjteni, 's hazánkfia Bayer levele is sajdítatja ezt velünk, ki írja a' többek közt: „Ad radices fere Caucasi, septentrio-
 „nem versus non ita longe a' Tanai *rudera ingen-*
 „*tis urbis lapideae* reperta sunt. Hanc urbem sedem
 „Mazarorum finitimi omnes Generales Chiliarchae
 „*Garhero* ediderunt, qui aliquot annos litibus diri-
 „mendis et definiendis limitibus iudex datus fuit
 „ab nostra aula. Ita ex eius *relationibus* cognovi,
 „quas haud ita pridem ad aulam misit.“ (Bel adpar.
 p. 415. írta e' levelet 1732-ben. — Turkuli is muszka szolgálatban lévő Auditor akkor tájban járt ott, mert levele 1725-ből való némely kéziratokban, 's talán Garherrel volt. —

(Nro 58.) *budákolni* — Székely szó — annyit tesz mint ödöngeni, ide 's tova bujkálni bizonyos tudat és szél nélkül; a' lappangás értelme is benne van.

(amor) szökből megmagyarázható é? mellyek a' régi őrmény, persa, sőt a' görög és magyar nyelvben is feltalálathatók. (Nro 59.)

Tudni kellene azt is, hogy a' zend, *pehlewí*, *deri* nyelvek a' parthus és baktriai nyelvekkel egy származatúak é? hogy a' tchilminári pompás romok felirásai, mellyek St. Martin szerint

(Nro 59.) I. a' görög írókban előforduló persa szók gyűjteményét, a' mai kimondás formájával *Fundgruben des Orients VI-ter Band III-tes Heft p. 339.* hol *Багусары* Baghistan persául. Az orosz nagyszótárban hol 273 nyelv van öszve hasonlítva a' *Bog* variációi *Bug*, *Bu*, *Bag*, *Big*, de ugyan azon szótárban in circulo Jenisei és így belső tatár országban a' Jenisea folyó víz mellett megkapjuk a' *Buga* szót, melly annyit tesz mint a' sláv *Bog* azaz isten, megkapjuk a' Tungusi Barguzineknél, kiket *Ysbráat* Ides leir, a' *Biga* szót és így még beljebb Ásiában a' Bajkál tónál, hol az Angara víz foly, hason értelemben, ugyan ott az Angara folyó víz felett *Verkhe* Angarszkikh in Superiori Angar.) *Buga*, *Burkhan* szók állanak a' nagy szótárban, a' Tsapogirszky Tatárok nyelvén viszont *Buga*, felyebb láttuk hogy *Tschingischan Bokdó* nevet viselt.

A' nagy *Altai* hegyeknek (mongolul *Alta iin oola*) leg magossab része *Bokhda oola* nevet visel (szent hegy — *Montagne sainte* — *Fragmens de Geologie et de Climatologie asiatiques Par. A. de Humboldt Paris 1831. T. I.*) Turfánnál, mellynek három csúcsait szüntelen hó fedi — Pállás az egész hegy lánczot magosságaért *Bogdhonak* nevezte. *Adelung* nagy szótárában a' *beystehen* igének, (Hülfe leisten; segíteni) régi formái *Notker*, *Stryker* 's más íróknál *Bistan*, *Puistan*, *Bigestan*. A' mit *Diodorus Siculus Semiramis oszlopáról*, kertjéről beszél azt mondja a' legujabb és leghitelesebb utazó *Porter* (I. *Hammer kivonatját Jahrb. der Liter. LXII. B. s. 21*) hogy az ma is talál a' persiai *Kurdistanban* lévő *Taki Bostan* (Kert templom) helyre, mihez közel van a' híres *Bisutun* (oszloptalan hegy) melly egyenes vágású oldallal (perpendiculariter)

Persa, Tychsen szerint Parthus hangejtésiek, három nyelven lévén készülve wipó kulcsoknál

emelkedik fel, 's ez óriási munkát nem lehet másnak mint Semiramisnak tulajdonítani, mert Diodorus szavai tökéletesen találják az ott lévő hegycsúcs és völgyre. *Bagistan* ugy mond persául ma is a kert földet jelent, és a charaxi Isidor, ki a nevezetet *Baptanara* csönkította el, beszélt Semiramis ott álló szoboráról *Baptara Σεμραμίδος ἀγάλματι καὶ στήλῃ*. A Bisutun perpendicularis magossága 1500 láb, csak két figura látszik még, azok is elvagyának rothadásban, a tablaba, mellyen görög felírás van, új perssa felírás is van véve. Porter *Golarges* Satrapa nevével, más semmit sem tudott a felirásból kivenni. Hosszú volna innád azt elő adnom, a mit a német *Bogen*, *Bug*, a magyar *bog*, *bogos*, *bogoz*, a perssa *bagoas*; a görög *Areopagus* (Martis collis, nem pagus, mint Augustinus magyarázta l. Nolteii *Lexicon antibarbarum* p. 232.) a Celta *buvch* (Eccard Bachussa) a sarmat *Bog*, v *Bug* folyóvíz (végeiben Hypanis) a Bogdan és török *Beg* névről el lehetne mondani, elég annyit megjegyezni, hogy a gyökér szónak szélescsa kiterjedt familiája van, mellyet a magok idejében közleni fogok, 's nem csak Orosz országnak van *Bog* folyó vize (*Bayou* Constant. Porphyrogénitusnál), hanem Skóziának is *Bogie* szent vize van; hol a Druidismusba beavatandók meg tisztultak, 's mi mellett nem rég is Ceres fenn álló jelképe (figura symbolica) akadtak. (Bulletin des Sciences historiques etc. 1831. p. 211. Nr. 9.) Ritter meg mutatta azt is, hogy a *Buddha* v. *Bhooa* a Birmánoknál *Bogha* legrégebbi neve az Istennek, 's egy a perssa *Khoda* sláv *Bogregi* német *Bodheē*, *Odin*, *Wödan* szókkal. (Vorhalle europ. Völk. Gesch. Berlip 1820.) Maga a *Gospod Beg* (Der Herr Gott) szó az oroszoknál atyafias már a *Hospodar* és a görög *δεσποτης* (Despota) szókkal, és hol a kulcs annak megmutatására, hogy mellyik nyelv kölcsönözte el a másiktól a szót?

A Venus Milyttáról most csak azt jegyzem meg, hogy már Adelung nagy szótárában meg van a gyökér, *Ven* Willeramnál 's más régi íróknál

fogva nyerhetnek tiszta magyarázatot? (Nro 60.)

Vajon a' Herodotus *Kelta, Kimmerus, Geta, Scythia, Budin, Sarmata, Massageta, Argispaei, Issedon, Arimasp* népei az europai *Gallokelták, Cimber, Iberus, Lygius, Illur, Tauriscus* népekkel egybe köthetők é? 's hol vagynak azon nyelv vezér fonalak, mellyek útainkban biztosíthatnak? ki fogja a' határközt kimérni tudni, melly p. o. a' semitikai nyelveket a' barbarus palasgus és később ki pallérozott görög hellén nyelvtől el választja? midőn még a' később származatú nyelvekben sem vagyunk egészen tisztában: p. o. hogy a' Basquok nyelve Pyreneus északi részeiben Kyneto Iberus vagy Cantaber nyelv szülötje, hogy az Irlandusok és Skotusok nyelvében a' régi Keltogallusok, Valesben és kis Bretagneban a' Cimbróbrittanusok nyelvei fennmaradtak?

Vin. Vino ein Geliebter, *Vin* ein Freund, Gothulaul *Wino*, *Wen* angelsaxul *Win* die Gattin, Ehefrau, Venus csillaga, melly legközelebb áll Mercurral a' naphoz. *Winen* lieben (obsoletum), *Winniscaf*: Ein Bündniss, Verbindung, régi schwed nyelven *Vinatta*, Freundschaft, *Vinur* ein Freund. (A' *verwandt, fein, finis, affinis*, a' magyar *finom, vén* (senex) a' deák *veneror* stbb. mind ide tartanak, a' mit nem nehéz a' nyelv philosophiájából megmutatni.) A' Milytta szót a' *Molostra* huzni erőltetett dolog, mert maga a' *molost* szó is a' *mál* gyökernek kifolyása, melly gyöker szót még a' polynesiái nyelvekben is megkaphatni.

(Nro 60.) *Tychsen de cuneatis inscriptionibus Persepolitans lucubratio cum 11 aere expressis tabulis Rostok 1798.* Egy magyarázatja így van: „*Osch Pat-scha, osch Aksak eale. osch Aksak osch Aksak acha i malkajuseh. och Aksak yka ouä yohanhaschak.*“ *Is est Monarcha, is Aksak magnus. Is Aksak is Aksak perfectus, et rex, is Aksak divus pius heros admi-*

Mit szóljak a' Skoloto Scytha nyelvről? mellyel a' *gothus*, *german*, *gallus*, *vandalus*, *fries*, *skandináv* nyelveket szokták egybekötni,

Tudjuk e' már egész bizonyossággal, hogy Olasz ország első lakosai Kelták és nem Lygiusok voltak? hogy a' hetruscusnyelv mint Passe-

rabilis. Fontos az a' megjegyzés, hogy mindenik felírás háromszor van meg, három különböző alphabetumban, mint Niebuhr mondja, azért ezek a' felírások három különböző dialectusban készültek. Tychsen parthus, médus, és baktriai nyelven irtaknak gondolja, a' mi hihető, mivel a' régi tudósítások szerint Cyrus és Darius sirjaikon való felírások is görög és persa nyelven voltak, de persa betűkkel. Hogy ha valamely régi ásiái talán indiai alphabetum segítségével lehetne valami görög felírást felfedezni, meg lenne a' homájos dolog így fejtve,

St. Martin a' Niebuhrtól közölt hat felírásokból az elsőt és másodikat így magyarázza, azokat Zend nyelven vagy annak valamely dialectussán írottaknak lenni állítván: „*Darius*, a' hatalmas Király, „*Királyok Királya*, *Istenek királya*, *Vischtasp fija* „*híres nemből 's nagy Méltóságú.*

„*Xerxes* a' hatalmas király, *királyok királya*, *Darius király fija híres nemből.* (l. Ergänzungs Blätter zu der allg. Lit. Zeit. 1832. Nro 69. s. 547.)

Hammer (Jahrb. der Literat. LXII. B.) az újabb napkeleti utazások kivonatját adván Posterről írja, hogy *Olenin* a' pétervári Tudományok Akademiája Elnöke és *Porter* rokona tanácsolta az utazónak a' hűséges le rajzolást, mivel *Chardin* francia czifraságot, *Van Bruyn* (Le Brun) hollandus, *Niebuhr* német vagy inkább *danus* kellenségeket zavartak rajzolatjaikban, mellyeket úgy lehet nézni mintha ez utazók semmi rajzokat nem közöltek volna, mivel azok csak tévelygésbe hozták az azok után el indulókat. A' *Porter* rajzai hűségeseek, 's egész más kulcsot fognak nyitni a' régi felírások magyarázatjára.

ri állítja, a' kelta, görög, gallus, és henet nyelvekhől kerekedettki? Bevan e' már bizonyítva, hogy Kisásia régi lakossai, a' *Henetusok* vagy *Paphlagonok*, *Chalybon*, *Halizon*, *Amazon*, *Cap-padox*, *Mys*, *Lyd*, *Dardan* v. *Troja* nevü népei rokonok voltak is valósággal az europai *Geta*, *Trax*, *Dák*, *Agathyrsus* nemzetségekhez? és hogy minyáyan sláv nyelven beszéltek volna? Hihető e' hogy a' *Scytha* név a' sláv *Tschudo* szóval egy jelentésü? és annyit tesz mint *peregrinus*? és hogy a' *scytha* és *geta* nevezetek a' Vídik század előtt már jóval elenyésztek, 's helyettek a' *gothus*, *sláv*, vagy *avar* nevezetek használtattak? holott a' *geta* név máig fenn maradt a' *Dschete* nevü tatár tókében, melly *Timar* hadákozásaiban nagy szerepet játszott, (Nro. 61.) annyival inkább nincs még megmutatva, hogy a' felyebb előhordott nemzetek mind sláv nyelven beszéltek; sőt még azt is nagy homály fedi, hogy a' Volga mellett lakó *Sarmaták* minő kapcsolatban állottak a' Duna felett lakó *Metanastes*, *Jazyges*, *Antes* és *Slavini*, a' *Vistula* meléki, *pomeraniai*, *meklenburgi*, és *rügeni* *Wendus*, vagy *Venedik*, *Soráh* és *Rhedarius* népekkel? vajon az *orosz*, *serbus*, *bulgar*, *bosnyák*, *horváth*, *carnioliai*, *tót*, *cseh*, *lengyel*, *sorab*, *henet*, *litthnao*, *lett*, és kiholt *burkus*, nyelvek mint meg annyi el ágazásai a' régi *Sarmaták* nyelvének e' köz anya alatt illendő osztályaikat méltókép fellelhetik e'?

Ha mind ezen kérdésekre ki elégitó választ egy iróban sem találunk, szünjünk is meg fenn

(Nro 61.) I. Professor Asbach munkáját *Geschichte der Westgothen* Frankfurt am Main 1827. és Hallingot I. é. ki a' Gétákat és Gothusok:t egy nemzetnek veszi.

hangon hercze huczálni egy vagy más nemzetet, annyival inkább mostani tudományunkhoz képest illetlen dolog még akármelly nemzetet, mint egy mások lealázásával universalizálni akarni, mert látjuk a' történetekből, hogy a' felemelkedések és megbukások váltogatva esnek meg e' kis földgömbünkön, hol az ember, ez az Isten teremtese a' mi könnyen elbizza magát a' szerencsében, éppen olly könnyen elvesztheti lelki erejét ha szerencsétlenség éri.

Fő czélja mostani értekezésemnek magyar nemzetiségünk lévén, szólok berekesztőleg valamit a' honnyelv' szeretetről is.

Egy bizonyos író köztünk Ciceróra hivatkozott csak nem régiben, mintha ő a' honnyelv mellett nem eléggé buzgott volna, de Cicerónak illyes valami eszébe sem jutott, sőt a' honnyelv szeretét nyilván kijelentette ime fontos szavaiban „hogy ambár Sophocles Elektrája legszebb „nyelvben van is írva, inkább szereti azt Attilius fordításában olvasni; mert legnagyobb gyávaság, mondja ő, a' honyi írókat nem ismerni, „azoknak dolgozatjaiban járatlannak lenni, és „ha nem gyávaság e' dolog, bizonyosan elkégyezedett csömmörgés az oka; én ugyan, folytatja Cicero, nem tartom azokat eléggé tudósoknak, kik előtt honyi íróink ismeretlenek. (De „finib. Bonor.“ L. 1.)

Nem czélja az írónak illy kényes tárgyban elszórni az egyenetlenség' magvait, de annyit szelidséggel megírhat, a' mi különben is historiai factum, hogy minden nemzet, az eszmélet és politikai függetlenség' idejében szerette és apolgatta a' maga nyelvét, mert csak az egyedül fenn tartó kapcsa a' nemzeti létnek, rokon atyafi érzeteknek, és százados hagyományoknak.

Példát adtak erre nem csak Róma, hanem más nemzetek is, sőt magok a' Caehek és Morvaiak törvényt tettek Forstner tanúsága szerint, hogy senki köztök földbirtokos nem lehet, ki sláv nyelven nem beszél. (Nro. 62.) A' mik itt rövideden következnek hát, csak historiai factumok, 's szerényen megvallja az író, hogy azok, egyik mint a' másik nemzet jogai mellet egy aránt szólnak.

Attiláról egy régi kézirat után azt jegyzi meg Alcyonius Xdik Leo Pápához tartott beszédjében, hogy megtiltotta a' latin nyelvel való élést, és tulajdon nyelvét terjesztette minden felé. (Nro. 63.)

Justinus is írja, hogy a' Carthágóiak Hannó idejében megtiltották a' görög nyelv tanulását, mivel Sumatus elárulta görögül irt levelében Dionysius Tyrannusnak az ellene való készületet. (L. XX. in fine) Ekkép tett Valid Kálifa is, hogy

(Nro 62.) Bayle Forstnernek Tacitusra való jegyzeteiből közli: „Apud Bohemos et Moravos lex est, ne cui illustri, vel equestri ordine nato cuiusquam, haereditatem cernere, praediaque quae nos Land, güter appellamus, possidere liceat, nisi linguae „slavonicae perito.“

A' berlini kritikai ujságban (1833. Nro 14.) olvashatni Tzschoppe oklevelei után a' schlesiai német telepek felett, hogy azok bevándorlásának első nyoma 1175-beli oklevélben jó elő, miután a' német nyelv lassanként elnyomta a' lengyelt. János breszlai Püspök 1495-ben megparancsolta lengyel jobbágyainak *Woitiz* faluban, hogy öt esztendő alatt megtanuljanak németül, különben elhajtya őket birtokaikból.

(Nro 63.) „In Bibliotheca nostra asservatur Liber in „certi authoris graece scriptus de rebus a Gothis „in Italia gestis, in eo meminere me legere Attilam „regem post partam victoriam tam studiosum fuisse

az Arabsok erőre kaptak Aegyiptomban, megtiltván végképpen a' görög nyelvet, és parancsban kiadván, hogy minden hivatalos iratok arabs nyelven szerkesztessenek.

Harmadik Bajazetról is azt jegyzik fel Duverdier és Bembus, hogy a' venetiai követ nem boldogulhatott nálla, mert a' köztársaság kérelmét nem török nyelven nyújtotta bé, a' mire pedig a' venetiai születésű Renegatus Gritus András előre figyelmeztette a' követet.

Spanyol országban X-dik Alphonsus kezdte a' XIII-dik században megtörni a' latin nyelv hatalmát, 's azzal a' spanyol nyelv ki virágzására utat' is nyitott egyszersmind, valamint I-ső Ferencz Francia Király 1533-ban követvén a' jó példát hivatalos nyelvétette szülötte nyelvét. (Nro 64.)

Ángliában III-dik Eduard idejében, u. m. a' XIV-dik században kezdett a' latin nyelv nagyon is elhatalmazni, a' per folyamatok is e' nyelven vitettek, melly szokástól nem elébb mint 1730-ban állott el az angol nemzet, át látván végre, hogy honnyelvét illy szolgaság alól felmenteni nemzetisége parancsolja.

A' német nyelvről azt írja Gatterer Diplomatikájában, hogy az az V-dik századig csak nemzeti de nem diplomatikai nyelv volt, mert a' Germánok még akkor irni sem tudtak, a' IX-dik századig a' latin nyelv volt a' status és

, gothicae linguae propagandae, ut edicto sanxerit „ne quis lingua latina loqueretur, Magistros insuper ex sua provincia accivisse, qui Italos gothi- cam linguam edocerent.“ (Bayle D. T. I. p. 374.)

(Nro. 64.) A' felyebbi adatok vétettek *Rapin Comparai- son de Platon et Aristote. IV. Partie ch. 3. p. 388.* Bayle Dict. T. II. p. 189. item p. 506.

diplomatikai nyelv, németül csak egymás közt beszéltek, a' IX-dik századtól fogva a' XII-dik századig csak status nyelv volt, de nem diplomatikai, a' latin ellenben status és diplomatikai nyelv volt. A' XII-dik századtól fogva a' XV-dikig már nem csak status, hanem diplomatikai nyelv is lett a' német nyelv, de még is a' latin mind a' két tekintetben valamennyire uralkodott. A' XV-dik századtól el kezdve az elmúlt század végéig meg maradt mind a' két nyelv status és diplomatikai nyelvnek, de a' német még is nagyobb becsületre kapott; s az első országos végezés német nyelven a' moguntiai Diakónán 1235-ben II-dik Fridrik Császár alatt történt, Camerarius pedig azt is megjegyzi, hogy 1272-ben Rudolf alatt elhatározták a' német Rendek Nürnbergben, hogy a' német nyelv legyen diplomatikai nyelv, (Nro 65) de mind e' hatá-

(Nro 65.) Conring (c. XXVII. de origine Juris German. és in Praefat. Edit. Cornelii Taciti Germaniae p. 44.) írja, hogy az első német nyelven irt constitutio II-dik Fridrik Császár idejéből való. Gottfrid Barát, ki IV. Ottó császár alatt élt (ki megholt 1214 ben) 's annalissai 1237-ig terjednek, mellyeket Marqu. Freber Tom. 1-o Scriptorum Rerum Germanic. felvett, írja: „Curia celeberrima in adsumptione beatae Mariae apud Moguntiam indicitur, ubi fere omnibus Principibus regni Teutonici convenientibus pax juratur, vetera jura stabiliuntur, nova statuuntur, et teutonico sermone in membrana scripta omnibus publicantur.“ Burckhard (de Linguae Latinae in Germania fatis novi Commentarii p. 104) jegyzi tovább meg: „Rudolphus 1-us austriacus eodem saeculo statuit, ut posthac ob inscitiam nobilitatis Principum et Pontificum edicta, privilegia in Teutonum lingua ederentur, quae romano sermone edita adhuc fuerunt.“ Camerarius Filep írja (operarum Horarum subcisivarum Cent. III. c. 1-úó Rudolfról, hogy 1272-ben Nürnbergben ország

rozátok mellett is Luther idejéig nem igen haladhatott elő a' német nyelv, az arany bulla IV-dik Károly alatt deák nyelven iratott, és első Maximilián kénytelen volt újra a' Cölni gyűlésben I-só Rudolf constitutióját a' nyelv dolgában megújítani. A' bekövetkezett Reformatio kezdte Német országban is mint mindenütt, hová az elhadt emelni a' honnyelvet, mellyen kellett irni és szólni a' népsereghez, hogy az az új tudományt meg értse és elfogadja. Bár mi villongások voltak is a' külömb külömbféle hit felekezetekre szakadt első idő szakok, azoknak tagadhatatlan befolyását a' honnyelv feltartására nem lehet észre nem venni.

A' schwéd, literaturája disze kezdetét ez időszakra teszi, mikor a' Regenerator I-só Gustav 1526-ban Upsála halmairól le felé menydörgött minden latin származatú fonákságok ellen, kinek diszes emlékét Murberg az Academia Évkönyveiben 1786-ban egy dicsérő beszédben halhatatlannította is.

Fájdalom, hogy éppen ez időszak az, melly Schwétiára a' hajnal csillagot felhozta, magyar földünkön annak fényét a' gyászos mohácsi veszedelem által sok időre behomájosította, és Mátyás Király és Calixtus Pápa bús jelenetű szavai a' jövendőre, „*Regnum Ungariæ latissimum quondam et florentissimum*“ teljesedésbe is jöttek a' megbukás által

gyűlést tartott, hol meg határozottatott: „*Ut deinceps in Cancellariis et contractibus germanicum idioma reciperetur.*“ Campanus írja egy Cardinálnak, hogy 1502-ben a' regenspurgi gyűlést német beszéddel nyitotta meg a' Császár nevében a' tridentumi Főpap I. Epistolæ Turcicæ Reusner kiadásában 1598. in 4-o L. 3. p. 96.

De bár zúzta is kebelünket az ég akkori korcosságunkért, és sujtolt török iga által, még is azt a' mi legföltöbb vala nemzetiségünkre nézve, u. m. nyelvünket nem csak megtartotta, hanem nagyobb virágzatra is hozta I-só Ferdinand és Maximilián Királyaink alatt, kiket az Isten különös lelki teheriségekkel tán azért is ruházott fel, hogy a' közép évi sötétség-ből kivergődő nemzeteknek vezér csillagul világojjanak elől.

A' mit Busbek, Thuanus, Lunig e' két derék Fejedelmekről emlékezetben hagytak, nem szükség itt viszont el mondanom, de nem lehet nyelvünkre nézve elhallgatni, hogy az alattok szembetünőkép kezdett magának erős gyökeret verni, 's a' könyvnyomtató műhelyek mindenütt a' két hazában elszaporodván, a' magyar iratok száma, bár nagyára theologiai versengés vala is, tovább tovább kezde terjengeni, 's a' sok sisakos pánczélos irások majd Pázmán nyelvét és tollát is mozgásba hozták, hogy édes anyai nyelvünk illy borúk között magossabb láthatárra felvergődhessék.

Gyűjtsük öszve tehát azon idő szakbeli magyar könyveket, mellyek bár mi fanyar izlésűek is a' mostani korhoz képest, tiszteletre méltó ereklyéi magyar tudományosságunknak, mellyekről én jobban nem szolhatok, mintha Quintilian' szavaival élek, mellyekkel a' nehéz górdületű Enniust ajánlotta hazafitársainak: „*Ennium sicut sacros vetustate lucos adoremus, in quibus grandia et antiqua robora jam non tantum habent speciem, quantam religionem.*“ (L. 10. c. 4.)

Fő gondunk legyen pedig, a' mire Engel még 1798-ban figyelmeztetett, mikor Schlötzer ellen védett bennünket a' jénai tudományos ujságokban (allg. L. Z. Nro 54 — 1798.) más nyelvű hazafi társainknak velünk öszve olvasztását egy testben bizodalom szeretet, és nyelv utján mind inkább inkább eszközölni, a' mire a' magyar historia elég példát nyújt, 's a' mit nemzetiségünk' jógai az egésznek boldogsága tekintetéből is parancsolnak.

Erdélyről, hol 1722-ig a' törvényeket is magyar nyelven tették, azt írta II-dik Pius Pápa (Aeneas Sylvius) a' XV-dik században, ki országunkat jól ismerte, hogy ott kevés ember van ki magyarul ne értene, (Paucos apud Transylvanos invenias viros, ungaricae linguae nescios Tudom. Gyűjt. 1829. IX. Kötet lap. 82.) és most ennyit nem mondhatunk el, ha bár a' nyelv szeretetben az az ország sok izben felül multa is az anya országot.

Sok, felette sok van még hátra, hogy csak olly élénk szavakra is ne adjunk többé alkalmat, millyeket írt a' bécsi könyvtárnok Garelli Bél Mátyáshoz Pozsonyba: „*Quod tibi extra commercium literarium degenti, et in tenebris Hungariae latitanti etc.* — De ne csüggedjünk el az elkezdett nemes szándékban, használjuk férjfiisan az igaz tudomány gyümölcsét, melly a' szelidséget párosítja a' józan okossággal, becsüljük meg a' honyi írókat, mert a' magunk megbecsülése első lépés a' további haladásra, és mivel a' türedelmetlenség mindenkor vadság és gyávaság' bélyege volt, tartsuk szüntelen szemünk előtt Sallustiusnak azon pszichologiai észre vételét, miért a' kitsiny görög nemzetet nagygyá nevelték

irói, midőn a' nagy római nemzetből alig válhattak némellyek ki irói pályára; azért amazokkal a' halhatatlanságban egyenlő mértékben nem is osztozhatnak. (Nro 66.)

(Nro 66.) „Atheniensium res gestae sicut, ego existimo, „satis amplae magnaue fuere, verum aliquanto „minores tamen quam fama feruntur: sed quia „provenere ibi magna scriptorum ingenia, per terrarum orbem Atheniensium facta pro maximis celebrantur. Ita eorum, qui ea fecere virtus tanta „habetur, quantum verbis ea potuere extollere praecleara ingenia. At populo romano nunquam ea copia fuit, qui prudentissimus quisque negotiosus „maxime erat. Ingenium nemo sine corpore exercebat, optimus quisque facere quam dicere, sua ab „aliis benefacta laudari quam ipse aliorum narrare „malebat. (Bellum Catilin.)

20/11/189

(64)

P. II. 320

PESTEN, 1836.

TRATTNER-KÁROLYI NYOMTATÁSA,
URI UTSZA 612.

12925 / 26

DB
919
.K34

02873634

DB 919
.K34

